

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

В.С. Міщенко, Г.О. Нагаєва

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Харків – 2020

УДК 336

М 59

Рекомендовано до видання вченою радою Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва (протокол № 6 від 28 вересня 2020 р.)

Р е ц е н з е н т и:

О.О. Красноруцький, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка;

В.В. Ярова, канд. екон. наук, професорка, завідувачка кафедри статистики та економічного аналізу Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

Міщенко В.С.

М 59 Фінанси: навч. посібн. / В.С. Міщенко, Г.О. Нагаєва. Харків: ХНАУ, 2020. – 126 с.

Викладено теоретичні та практичні аспекти сутності і функцій категорій «фінанси», «податки», «бюджет», «страхування», «фінансовий ринок», «міжнародні фінанси». Охарактеризовано функціонування фінансового механізму, фінансової системи, бюджетної системи, податкової системи України.

Виклад теоретичного матеріалу супроводжується таблицями та доповнений питаннями для самоконтролю, практичними завданнями, тестами для контролю знань до кожної теми.

Розраховано на здобувачів спеціальностей: 073 «Менеджмент», 051 «Економіка», 281 «Публічне управління та адміністрування» закладів вищої освіти.

УДК 336

© Харківський національний
аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва, 2020
© Міщенко В.С.
Нагаєва Г.О., 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Тема 1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ	7
1.1. Зміст фінансової науки	7
1.2. Сутність фінансів	8
1.3. Функції фінансів	10
Питання для самоконтролю	11
Практичне завдання	12
Тестові завдання	12
Теми рефератів	14
Тема 2. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО	15
2.1. Сутність фінансової політики	15
2.2. Види та інструменти фінансової політики	16
2.3. Фінансове право	17
Питання для самоконтролю	19
Практичне завдання	19
Тестові завдання	20
Теми рефератів	22
Тема 3. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ	22
3.1. Сутність фінансового механізму	22
3.2. Фінансове планування	24
3.3. Фінансові важелі	26
Практичне завдання	27
Питання для самоконтролю	27
Тестові завдання	28
Теми рефератів	30
Тема 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА	30
4.1. Поняття фінансової системи та принципи її побудови	30
4.2. Сутність сфер та ланок фінансової системи	32
4.3. Система управління фінансами в Україні	34
Питання для самоконтролю	37
Практичні завдання	37
Тестові завдання	38

	Теми рефератів	40
Тема 5. ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА		40
	5.1. Сутність і характеристика податків	40
	5.2. Класифікація податків	43
	5.3. Податкова система	47
	Питання для самоконтролю	50
	Практичне завдання	50
	Тестові завдання	51
	Теми рефератів	53
Тема 6. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА		53
	6.1. Економічна сутність бюджету та його значення	53
	6.2. Бюджетна система та бюджетний устрій	55
	6.3. Теоретичні аспекти організації міжбюджетних відносин	60
	Питання для самоконтролю	63
	Практичне завдання	63
	Тестові завдання	64
	Теми рефератів	65
Тема 7. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ		65
	7.1. Економічна природа та сутність державного кредиту	66
	7.2. Державний борг та його економічні наслідки	69
	7.3. Управління державним боргом	71
	Питання для самоконтролю	73
	Практичне завдання	73
	Тестові завдання	74
	Теми рефератів	76
Тема 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ		76
	8.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у фінансовій системі	76
	8.2. Фінансові результати діяльності підприємства	78
	Питання для самоконтролю	80
	Практичні завдання	80
	Тестові завдання	81
	Теми рефератів	83
Тема 9. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК		83
	9.1. Економічна природа та сутність страхування	83
	9.2. Види страхування	86
	9.3. Страховий ринок та його складові	87

	Питання для самоконтролю	88
	Практичні завдання	88
	Тестові завдання	89
	Теми рефератів	91
Тема 10. ФІНАНСОВИЙ РИНОК		91
	10.1. Економічна природа та сутність страхового ринку	91
	10.2. Складові фінансового ринку	93
	10.3. Ринок цінних паперів	94
	10.4. Фінансові посередники та їх роль на фінансовому ринку	97
	Питання для самоконтролю	98
	Практичне завдання	99
	Тестові завдання	99
	Теми рефератів	100
Тема 11. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ		101
	11.1. Необхідність і сутність міжнародних фінансів	101
	11.2. Міжнародні фінансові організації та міжнародні фінансові інституції	103
	Питання для самоконтролю	106
	Практичне завдання	106
	Тестові завдання	107
	Теми рефератів	108
СЛОВНИК СТРАХОВИХ ТЕРМІНІВ		109
ЛІТЕРАТУРА		122

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах розвитку економіки принципово змінилися суть і значення фінансів як науки. Виникла потреба в розробці нового фінансового механізму, застосуванні нових фінансових важелів, пошуку шляхів ефективного використання обмежених фінансових ресурсів суб'єктів господарювання для поліпшення їх фінансового стану, розробки адекватної сучасним умовам фінансової політики.

Перебудова економічної системи України ставить нові вимоги до підготовки високопрофесійних фахівців, здатних дослідити економічні процеси, зрозуміти суть і тенденції розвитку фінансових відносин, розробити шляхи фінансової стабілізації держави.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до галузевих стандартів вищої освіти і призначений для здобувачів закладів вищої освіти, які отримують спеціальності економічного профілю.

Мета навчального посібника – формування фундаментальних знань з теорії фінансів і засвоєння закономірностей їх функціонування як основи фінансової політики і розвитку фінансової системи держави.

Курс «Фінанси» є обов'язковою дисципліною за навчальними планами закладів вищої освіти економічних спеціальностей. Навчальний матеріал повністю відповідає програмі нормативного курсу «Фінанси», висвітлюючи у доступній та зрозумілій формі такі програмні питання: теоретичні засади функціонування й розвитку фінансів; основи побудови фінансової системи; засади фінансової політики держави та механізм її реалізації; закономірності функціонування податкової та бюджетної систем; принципи організації місцевих фінансів; механізм державного кредиту та управління державним боргом; основи організації фінансів суб'єктів господарювання; специфіка функціонування страхового і фінансового ринків; основи функціонування міжнародних фінансів.

Навчальний посібник складається з одинадцяти розділів, кожен з яких охоплює відповідну кількість теоретичних питань.

Тема 1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Основні терміни та поняття: фінанси, фінансові відносини, фінансова наука, фонди грошових коштів, гроші, ціна, кредит, заробітна плата.

1.1. Зміст фінансової науки

Фінансова наука - це суспільно-економічна наука, що вивчає сукупність фінансових явищ, явищ, пов'язаних з розподілом і перерозподілом фондів грошових коштів.

Оскільки фінансова наука вивчає закономірності розвитку суспільства, то будь-яке фінансове явище також розглядається у розвитку, причому цей розвиток зумовлений матеріальними потребами суспільства та економічними законами. Під економічним законом розуміють суттєві об'єктивні взаємозалежності та причинно-наслідкові зв'язки в економічних процесах. Як приклад, можна навести такі економічні закони, як закон вартості, закон попиту, закони грошового обігу та ін.

Метою фінансової науки є пізнання дії об'єктивних економічних законів і закономірностей розвитку суспільства у сфері фінансів, надання результатів наукових досліджень для практичної реалізації.

Фінансова наука – спеціалізована галузь наукових знань, що вивчає гіпотези, теорії, закони, постулати, категорії, поняття тощо. Об'єктивність економічних законів та явлень є основою для формування наукових абстракцій.

Фінанси також є об'єктивно існуючою категорією, оскільки впливають на процеси суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання). Фінанси відображають не всі економічні відносини, а лише ті, що виникають на стадіях розподілу і перерозподілу. Кожний суб'єкт ділить дохід на дві частини: споживання і нагромадження. У розподільному процесі бере участь держава, яка мобілізує частину коштів через податки, обов'язкові платежі, позики, а потім перерозподіляє їх між територіями, галузями, юридичними та фізичними особами. Суб'єкти господарювання, одержавши дохід від своєї діяльності, сплачують податки в бюджети, обов'язкові внески – у позабюджетні фонди. Громадяни з власних доходів оплачують різні послуги, сплачують податки, погашають банківські кредити тощо. У суспільстві перерозподільчі відносини

здійснюються безперервно.

Фінансова наука є досить ємною і реалізується через такі наукові напрями, як:

1) історія фінансів. Історичний розвиток фінансів являє собою необоротну, закономірну зміну, в ході якої досягається нова якість фінансів.

2) теорія фінансів. Об'єктивний характер фінансів передбачає вивчення економічних законів, що впливають на функціонування фінансів.

3) управління фінансами. Фінансова діяльність передбачає застосування певних методів та інструментів для управління фінансовими потоками. Ці завдання виконуються в рамках наук управлінського циклу, наприклад, менеджмент державних та муніципальних фінансів; фінансовий менеджмент; управління прибутком підприємств тощо.

4) прикладні фінанси.

Об'єкт фінансової науки – процеси та явища, які виникають у певних умовах та пов'язані з вивченням конкретних фінансових задач. Все на що спрямовується наукова діяльність та є об'єктивною реальністю можна визначати як об'єкт фінансового дослідження.

Для визначення предмета фінансової науки з об'єкта пізнання виділяють певну частину. Отже, якщо об'єкт науки відображає реальний процес або явище, то предмет – це абстракція, яка відображає специфічні сторони об'єкта, його особливості, які мають суто об'єктивну основу та не виявляються в реаліях.

Предметом фінансової науки є економічні відносини, що опосередковуються рухом фінансових ресурсів в процесі розподілу (перерозподілу) валового внутрішнього продукту (ВВП) та виникають у певній галузі фінансів між відповідними суб'єктами.

1.2. Сутність фінансів

Розвиток фінансів відбувається одночасно з розвитком суспільства, у ході еволюції якого змінюються відносини між економічними суб'єктами, переходячи від простих до більш складних.

З появою грошей виробництво і рух сукупного суспільного продукту опосередковуються грошовими відносинами, які й стають підґрунтям для виникнення фінансів.

Відстежуючи еволюцію розвитку економічних відносин, можна

дійти висновку, що **об'єктивна необхідність фінансів обумовлюється:**

- існуванням суспільного поділу праці;
- наявністю товарно-грошових відносин;
- створенням різних форм власності;
- виникненням та зміцненням держави, яка забезпечує систему правових норм;
- дією економічних законів.

Фінанси як економічна категорія – це сукупність економічних відносин, які виникають між державою, фізичними та юридичними особами з приводу розподілу та перерозподілу ВВП, а в окремих випадках і національного багатства держави, з метою формування фінансових ресурсів для забезпечення розвитку суспільства.

Грошові потоки, опосередковуючи рух вартості між суб'єктами обумовлюють обмінні, розподільчі та перерозподільчі процеси. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що при обмінних операціях назустріч грошовому потоку рухається товарний, а відтак не відбувається процес відтворення, за якого продукується ВВП.

Відмінність фінансів від відносин, які складаються при обміні, проявляється у тому, що на стадії розподілу і перерозподілу не утворюється еквівалентна вартість. Таким чином, складаються фінансові відносини, які виявляються поза сферою дії закону вартості, оскільки останній у найбільш загальній формі є законом еквівалентного обміну.

Залежно від сфери прояву фінансових відносин формуються централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів.

Під **централізованими фінансами** розуміють економічні відносини, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням грошових фондів, які знаходяться у розпорядженні держави як суб'єкта влади. Прикладом централізованих фінансів є бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит.

Децентралізовані фінанси відображають економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом та використанням грошових фондів виробничої та невиробничої сфери. До децентралізованих фінансів належать фінанси підприємств усіх форм власності, фінанси організацій та установ, фінанси домогосподарств.

У ході перерозподілу формуються та використовуються грошові фонди, які за суттю є матеріально-речовою формою фінансів.

Фінансові фонди являють собою, по-перше, відособлену частину грошових коштів, яка виділилася із загальної. По-друге, у результаті відокремлення грошовий фонд починає функціонувати самостійно, причому ця самостійність відносна, оскільки відбувається постійне поповнення та використання коштів. По-третє, фінансовий фонд має цільовий характер утворення і використання. По-четверте, у ході формування і використання регулюється нормами права.

Фондова форма формування та використання фінансових ресурсів є унікальною й існує тільки у сфері фінансів.

Основною економічною ознакою фінансів є грошова форма їх проявлення. Гроші – це матеріальна основа фінансів, тобто фінансові відносини завжди супроводжуються рухом грошей. Інша суттєва ознака фінансів полягає у їх розподільчому характері. При розподілі відбувається рух тільки грошової форми, причому у односторонньому напрямку, а, відтак, наступною ознакою фінансів є безеквівалентність.

До визначальних ознак фінансів також відноситься фондовий характер їх формування і використання. Жодна інша економічна категорія не має подібного вираження. Неможливість існування фінансів поза державою формує наступну унікальну ознаку – фінанси породжуються та регулюються державою. Перелічені ознаки фінансів дозволяють виділити названу економічну категорію у самостійну. При цьому слід зауважити, якщо згадувані вище перші дві ознаки (грошовий і розподільчий характер фінансових відносин) відбивають межі функціонування фінансів, то їх безеквівалентний напрямок руху, фондова форма існування, державне регулювання поглиблюють специфічність фінансових відносин як особливої фінансової категорії.

Фінанси – це одна з найбільш важливих і складних економічних категорій. Як історична категорія, вони є продуктом наявності держави і товарно-грошових відносин. Фінанси виникли в умовах регулярного товарно-грошового обігу у зв'язку з розвитком держави і потребою у фінансових ресурсах для розширеного відтворення та задоволення суспільних потреб.

1.3. Функції фінансів

Сутність фінансів, їхня економічна природа та суспільне призначення виявляється через відповідні функції. Найпоширенішою науковою позицією стосовно функцій фінансів є біфункціональна, тобто така, що визнає існування двох основних функцій – розподільчої

та контрольної.

Розподільча функція фінансів реалізується через первинний розподіл і вторинний перерозподіл ВВП. На першій стадії здійснюється розподіл первинних доходів суб'єктів фінансових відносин. При цьому, первинні доходи можна розглядати як доходи, що одержані у вигляді заробітної плати працівників, зайнятих у прибутковій сфері (фізичні особи) і як прибуток, одержаний юридичними особами у сфері матеріального виробництва (прибуток підприємств усіх форм власності). У процесі первинного розподілу суспільні фонди грошових коштів не утворюються.

Розподільча функція фінансів охоплює міжтериторіальний, міжгалузевий, внутрішньогалузевий, внутрішньогосподарський перерозподіл, а також перерозподіл між верствами населення через бюджетну систему. Завдяки такому перерозподілу досягається пропорційність соціально-економічного розвитку держави. Через розподільчу функцію здійснюється не лише зв'язок із виробництвом, а й простежується активний вплив фінансів на всі стадії відтворення.

Існування контрольної функції пов'язано з імперативним характером фінансів, який виявляється через законодавчо встановлені норми щодо прав і обов'язків суб'єктів фінансових відносин.

Контрольна функція фінансів тісно пов'язана з розподільчою і є похідною від неї. Її необхідність випливає з об'єктивного характеру розподільчого процесу, який вимагає здійснення контролю за послідовним і пропорційним розподілом вартості ВВП, дотриманням закономірності процесу розподілу, за виявленням порушень у цьому процесі. На практиці кількісно процес формування та використання грошових фондів відображається через систему фінансових показників, які у комплексі, виражаючи результати діяльності суб'єктів фінансових відносин, дають можливість здійснювати контроль за рухом фінансових ресурсів.

Питання для самоконтролю

1. Які складові визначають зміст фінансової науки? Обґрунтуйте та поясніть їх взаємозв'язок.
2. Поясніть, що визначає об'єкт фінансової науки.
3. У чому полягає суть предмета фінансової науки? Поясніть, як пов'язані об'єкт фінансової науки з предметом фінансової науки.
4. Чим обумовлюється об'єктивна необхідність існування

фінансів?

5. Визначте та поясніть ознаки фінансів.
6. Розкрийте зміст розподільчої функції фінансів.
7. У чому полягають особливості контрольної функції?

Практичне завдання

Доберіть до наведених визначень терміни: *фінансова наука, фінанси, гроші, ВВП, національний дохід, первинний розподіл, перерозподіл, фінансові відносини, фінансова діяльність, призначення фінансів.*

1. Особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг.
2. Характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва.
3. Економічна категорія, що відображає економічні відносини у процесі створення і розподілу фондів грошових коштів.
4. Розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, зайнятих у створенні ВВП.
5. Характеризують обмінні, розподільні та перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках.
6. Забезпечення необхідної умови для здійснення процесу створення, розподілу й використання ВВП у державі.
7. Частина сукупного суспільного продукту, в якому представлена новостворена вартість протягом року в тій чи іншій країні.
8. Проявляється у формуванні доходів і здійсненні витрат.
9. Вивчає явища та процеси, які відбуваються у державі під час створення і використання різноманітних фондів фінансових ресурсів для її економічного та соціального розвитку.
10. Створення й використання централізованих фондів.

Тестові завдання

1. Предметом науки про фінанси є:

- а) сукупність фінансових відносин на різних рівнях фінансової системи;
- б) сукупність фінансових відносин на різних рівнях економічної

системи;

в) сукупність економічних відносин на різних рівнях фінансової системи;

г) усі відповіді правильні.

2. Фінанси – це:

а) економічні відносини, пов'язані з безперервним переміщенням грошей між суб'єктами господарювання;

б) сукупність економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі вартості НД, а за певних умов і національного продукту;

в) сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП, а в окремих випадках і національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення і використання фондів грошових коштів;

г) немає правильної відповіді.

3. Матеріальними носіями фінансових відносин є:

а) податки і збори;

б) гроші;

в) фінансові ресурси;

г) державні витрати.

4. Основні функції фінансів – це:

а) розподільча і відтворююча;

б) контрольна і регулююча;

в) розподільча і контрольна;

г) фіскальна і економічна.

5. Розподільча функція фінансів включає в себе такі стадії:

а) первинний розподіл;

б) вторинний розподіл;

в) перерозподіл;

г) усі відповіді правильні.

6. Створення та використання централізованих фондів здійснюється на стадії:

а) первинного розподілу;

б) перерозподілу;

- в) вторинного розподілу;
- г) усі відповіді правильні.

7. Провідну роль у перерозподільному процесі, що здійснюється з допомогою фінансів, відіграє:

- а) населення;
- б) суб'єкти господарювання;
- в) держава;
- г) домогосподарства.

8. Фінанси виконують такі основні функції:

- а) розподільну, контрольну;
- б) стимулюючу, засобу платежу;
- в) контрольну, засобу обігу;
- г) розподільну, засобу платежу.

9. Суб'єктами фінансових відносин є:

- а) державні службовці, працівники Державної казначейської служби, суб'єкти господарювання;
- б) домогосподарства, державна служба охорони;
- в) держава, суб'єкти господарювання, населення, міжнародні організації, інші держави;
- г) усі відповіді правильні.

10. Головними специфічними ознаками фінансів є:

- а) цільовий характер, динамічність, наявність правової бази їх формування та використання;
- б) грошова форма виявлення, розподільчий характер, фінансові відносини набувають специфічну форму фінансових ресурсів;
- в) існування держави, безперервне переміщення грошей;
- г) немає правильної відповіді.

Теми рефератів

1. Розвиток фінансової думки у працях українських учених.
2. Сучасна світова фінансова думка.
3. Вплив фінансів на суспільне виробництво та їх роль у ринковій економіці.
4. Дискусійні підходи до визначення функцій фінансів.
5. Соціально-економічна суть і функції фінансів.

Тема 2. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Основні терміни та поняття: державна фінансова політика, фінансова стратегія, фінансова тактика, фіскальна політика, боргова політика, фінансові правовідносини, фінансове право, податкове законодавство.

2.1. Сутність фінансової політики

Державна фінансова політика – це сукупність фінансових (розподільчих і перерозподільчих) заходів, які здійснює держава через бюджетний, податковий та борговий механізм з метою забезпечення економічного й соціального розвитку держави.

Зміст фінансової політики, її основні напрями ґрунтуються на теоретичних концепціях, які визначають ступінь участі держави в управлінні економікою та використання окремих інструментів реалізації фінансової політики й залежить від економічної кон'юнктури.

Мета державної фінансової політики – забезпечення стабільного фінансового розвитку країни. Її реалізації досягають шляхом розв'язання завдань, які виникають у ході розвитку фінансової системи.

Основні завдання державної фінансової політики:

- створення умов для максимізації обсягів фінансових ресурсів, які формуються державою;
- реалізація механізмів раціонального розподілу і використання сформованих фінансових ресурсів;
- забезпечення належного регулювання, стимулювання і контролю за економічними і соціальними процесами, використовуючи фінансові методи;
- формулювання, розвиток і підтримка функціонування фінансового механізму виходячи із цілей і стратегій фінансової політики.

Залежно від тривалості періоду й характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію й фінансову тактику.

Фінансова стратегія – це довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною й соціальною

стратегією.

Головні стратегічні цілі фінансової політики:

- забезпечення фінансової стабільності, як головної умови стабільності і перспективності функціонування як держави, так і окремих суб'єктів господарювання;
- визначення стабільних і зрозумілих умов функціонування і взаємовідносин між окремими суб'єктами господарювання, включаючи державу;
- створення вільного конкурентного середовища з рівними правами і законодавчо визначеними правилами гри для всіх його суб'єктів;
- фінансове забезпечення умов і створення сприятливого інвестиційного клімату в державі.

Фінансова тактика – це короткостроковий курс фінансової політики, розрахований на вирішення завдань поточного періоду. Типовий приклад вирішення тактичних завдань - бюджет країни, що приймається на черговий рік. Суб'єктом розробки та реалізації фінансової політики є держава в особі найвищих органів влади і управління та центральних фінансових органів, якими є Міністерство фінансів та Національний банк України.

2.2. Види та інструменти фінансової політики

Державну фінансову політику здійснюють за різними напрямки залежно від яких розрізняють такі види фінансової політики: фіскальна (бюджетно-податкова) політика та боргова політика. Саме ці види розкривають сутність фінансової політики держави.

Фіскальна політика – це бюджетна та податкова політики, що є складовими фінансової політики держави в сфері оподаткування, державних витрат та державного бюджету, спрямовані на забезпечення зайнятості населення та стримування інфляційних процесів. Виступає інструментом перерозподілу ВВП за допомогою системи оподаткування, бюджетних витрат та соціальних трансфертів.

Завдання фіскальної політики:

- перерозподіл національного доходу за допомогою податкових та неподаткових методів;
- фінансування заходів економічної та соціальної політики;
- стимулювання науково-технічного прогресу;

– створення суспільних благ (оборона, охорона здоров'я, освіта);
Залежно від фази економічного циклу застосовують стимулюючу або стримуючу фінансову політику.

Стимулююча фінансова політика використовується під час спаду та вирішує завдання скорочення рецесійного розриву випуску, зниження рівня безробіття й спрямована на збільшення сукупного попиту. Її інструментами виступають: збільшення державних витрат, зменшення податків, збільшення трансфертів.

Стримуюча фінансова політика використовується у фазі економічного буму та ставить за мету зменшення інфляційного розриву випуску, зниження інфляції. Така політика спрямована на зменшення сукупного попиту. Її інструментами виступають: зменшення державних закупівель, підвищення ставок оподаткування, скорочення трансфертів.

Також виділяють дискреційну та автоматичну (недискреційну) фінансову політику держави.

Дискреційна фінансова політика пов'язана з законодавчою зміною урядом величини державних закупок, податків і трансфертів з метою стабілізації економіки.

Недискреційна фінансова політика ґрунтується на дії автоматичних стабілізаторів – інструментів, величина яких не змінюється, але сама їх наявність автоматично стабілізує економіку. До таких інструментів відносяться: податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, непрямі податки (в першу чергу ПДВ), допомога по безробіттю та допомога соціально незахищеним верствам населення. Перевагами фінансової політики держави вважають: ефект мультиплікатору, відсутність зовнішнього лагу, наявність автоматичних стабілізаторів. Серед недоліків слід виділити: ефект витіснення, наявність внутрішнього лагу, невизначеність, дефіцит бюджету.

2.3. Фінансове право

Фінансові правовідносини – це врегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасниками яких є носії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що виникають у процесі здійснення фінансової діяльності держави. В структурі фінансових правовідносин розрізняють суб'єкти і об'єкти.

Суб'єктами фінансових правовідносин є держава та її органи, а також громадяни й юридичні особи різних форм власності.

Об'єктами фінансових правовідносин є централізовані та децентралізовані грошові фонди, які формуються і розподіляються державою із застосуванням фінансових інструментів (податків, державних запозичень, доходів від приватизації та видатків, бюджетного кредитування, фінансових санкцій та ін.).

Фінансові правовідносини регулюються нормами фінансового права.

Фінансове право – це сукупність правових норм, що регулюють відносини в сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань і функцій держави. Фінансове право є самостійною галуззю єдиної правової системи держави. Втім, воно тісно пов'язане з усіма галузями правової системи України. В першу чергу фінансове право тісно пов'язане з конституційним, адміністративним та цивільним.

Джерелом фінансового права є форма вираження правотворчої діяльності держави щодо прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють цього права.

Формою реалізації фінансового права, що регулює фінансову діяльність є фінансове законодавство. Головними складовими фінансового законодавства є бюджетне та податкове законодавство.

Бюджетне законодавство є одним із найважливіших для функціонування держави. Ця галузь права регулює відносини мобілізації, розподілу та використання бюджетних коштів. До складу бюджетного законодавства входять нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини в Україні.

Податкове законодавство – це сукупність нормативно-правових актів, в яких містяться правові норми, об'єднані спільним предметом регулювання – відносинами в сфері оподаткування. Податкове законодавство України складається з: Конституції України; Податкового Кодексу України; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи в частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням ввізним або вивізним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання Кодексу та законів з питань митної справи; органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення державній фінансовій політиці.
2. Визначте принципи організації фінансових відносин та охарактеризуйте їх.
3. Визначте та обґрунтуйте відмінності між фінансовою стратегією та фінансовою тактикою.
4. Назвіть мету та основні завдання фінансової політики.
5. Виділіть види фінансової політики.
6. Розкрийте сутність фіскальної політики.
7. Визначте види та інструменти фіскальної політики.
8. Назвіть переваги та недоліки реалізації фіскальної політики.
9. Розкрийте сутність боргової політики держави.
10. Назвіть цілі та завдання боргової політики та її пріоритетні напрямки.
11. Розкрийте сутність фінансових правовідносин.
12. Розкрийте сутність фінансового права.
13. Назвіть складові фінансового законодавства та охарактеризуйте їх.
14. Дайте визначення податковому законодавству.

Практичне завдання

Доберіть до наведених визначень терміни: *фінансова стратегія, фінансова тактика, фінансовий механізм, фінансова політика, фінансове право, фінансові методи, фінансові важелі та інструменти, фінансовий контроль, фінансове планування, фінансове забезпечення.*

1. Публічна галузь права – містить сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу і використання фондів, коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації інших функцій.
2. Довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу.
3. Діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.
4. Діяльність, спрямована на виконання завдань конкретного етапу розвитку суспільства.

5. Сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

6. Діяльність уповноважених органів щодо забезпечення законності й доцільності виконання фінансових операцій та реалізації на цій основі завдань фінансової політики.

7. Сукупність розподільних і перерозподільних заходів, які держава здійснює через фінансову систему, щодо організації фінансових відносин з метою забезпечення зростання ВВП.

8. Прийоми дії фінансових методів, конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП.

9. Способи впливу фінансових відносин на господарський процес.

10. Формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання в достатньому розмірі та їх ефективне використання.

Тестові завдання

1. Фінансова політика держави – це:

а) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів;

б) сукупність розподільчих і перерозподільних заходів, здійснюваних державою через фінансову систему, щодо організації і використання фінансових відносин;

в) сукупність фінансових методів, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства;

г) немає правильної відповіді.

2. Принципами фінансової політики держави є:

а) сприяння розвитку виробництва, підтримка підприємницької активності;

б) мобілізація і використання фінансових ресурсів для забезпечення соціальних гарантій;

в) збільшення кількості та обсягів пільг в оподаткуванні для підприємців;

г) раціональне використання природних ресурсів.

3. За характером заходів і часом їх здійснення фінансова політика поділяється на:

- а) фінансову тактику і фінансову стратегію;
- б) фінансову стратегію і бюджетне регулювання;
- в) оперативну фінансову політику і фінансову тактику;
- г) фінансову стратегію і податкову політику.

4. Основними ланками фінансової політики держави є:

- а) податкова політика;
- б) зовнішня політика;
- в) бюджетна політика;
- г) грошово-кредитна політика.

5. Основними методами фінансового планування є:

- а) балансовий;
- б) нормативний;
- в) податковий;
- г) коефіцієнтний;

6. Найбільш динамічною частиною фінансової політики є:

- а) стратегія керування фінансами;
- б) тактика керування фінансами;
- в) фінансовий механізм;
- г) функціональна система керування.

7. Фінансова стратегія держави – це:

- а) напрями, форми і методи використання фінансових ресурсів;
- б) сформована система довгострокових цілей фінансової діяльності і найефективніших шляхів їх досягнення, які визначаються фінансовою ідеологією;
- в) процес визначення оптимальної структури капіталу;
- г) система принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з рухом фінансових ресурсів.

8. Фінансове право – це:

- а) спеціальний розділ у Конституції України;
- б) сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави і територіальних громад;
- в) певна віха у правовій діяльності;
- г) немає правильної відповіді.

9. *Ознаками фінансового права є:*

- а) організаційний характер;
- б) суб'єктивний характер;
- в) грошовий характер;
- г) владний характер.

10. *Державний фінансовий контроль включає:*

- а) контроль за розробкою, затвердженням і виконанням бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів;
- б) контроль за фінансовою діяльністю державних підприємств;
- в) контроль за вибором системи оплати праці;
- г) контроль за фінансовою діяльністю державних установ.

Теми рефератів

- 1. Організація стратегічного управління фінансами в Україні.
- 2. Взаємозв'язок фінансової політики і фінансового права.
- 3. Стратегічні і тактичні завдання фінансової політики держави в сучасних умовах.
- 4. Пріоритети сучасної фінансової політики України.

Тема 3. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

Основні поняття та терміни: економічний механізм, фінансовий механізм, фінансові важелі, фінансове планування, управління фінансами, фінансовий контроль, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, фінансові норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули й санкції.

3.1. Сутність фінансового механізму

Фінансовий механізм слід розглядати як комплекс елементів впливу на фінансові відносини між державою та суб'єктами господарювання, що обумовлюють одне одного для забезпечення реалізації фінансової політики держави.

Реалізація фінансової політики здійснюється через фінансовий механізм, а саме фінансові методи, які являють собою засоби впливу фінансових відносин на господарський процес. Дія фінансових

методів здійснюється із застосуванням спеціальних прийомів – фінансових важелів.

Структура фінансового механізму: фінансові методи, фінансові важелі, нормативно-правове забезпечення та інформаційне забезпечення.

До фінансових методів відносяться: фінансове планування, оперативне управління, фінансовий контроль, фінансове забезпечення і фінансове регулювання. Фінансові методи діють у таких напрямках: управління рухом фінансових ресурсів і ринкових комерційних відносин, пов'язаних зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням, відповідальністю за ефективне використання грошових фондів.

Фінансове планування як діяльність зі складання планів формування, розподілу, використання фінансових ресурсів розглядають на рівні окремих суб'єктів господарювання, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, держави, спрямована на досягнення поставлених цілей і вирішення певних завдань.

Оперативне управління як діяльність, пов'язана із необхідністю втручання в розподільні процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання недоліків, своєчасного перерозподілу коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів.

Фінансовий контроль: перевірка правильності вартісного розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та цільового витрачання коштів із відповідних фондів, порівняння фінансових результатів від використання фінансових ресурсів з плановими та виявлення резервів їх збільшення.

Фінансове забезпечення – це формування цільових грошових фондів господарюючих суб'єктів у достатньому розмірі та їх ефективне використання.

Фінансове забезпечення здійснюється у таких формах:

- самофінансування (фінансування діяльності суб'єкта господарювання за рахунок власних фінансових ресурсів);
- бюджетне фінансування (надання коштів з бюджету на безповоротних засадах);
- кредитування (надання коштів на принципах поворотності, платності, терміновості, забезпеченості та цільового використання);
- оренда (передача майна у користування на визначений угодою термін і за певну плату);

➤ інвестування (вкладання коштів у певні об'єкти з метою отримання додаткового доходу).

Фінансове регулювання – це засіб фінансового впливу, пов'язаний із регулюванням економічних процесів. Реалізація фінансового забезпечення передбачає: фінансові ресурси можуть бути акумульовані за рахунок власних коштів (самофінансування) та за рахунок залучених коштів або фінансування (міжбюджетні трансферти, кредитування, інвестування).

Реалізація фінансового регулювання передбачає: державне прогнозування, планування, фінансування, бюджетування, податкове пільгування, державне кредитування, адміністрування, облік і контроль. У вузькому сенсі державне регулювання зводиться до правового, фінансового, бюджетного і податкового регулювання.

3.2. Фінансове планування

Складовою фінансового механізму являється фінансове планування та прогнозування. За допомогою цих складових залучаються такі структурні елементи фінансового механізму, як фінансові показники, норми і нормативи, ліміти, резерви, фінансові стимули.

Фінансове планування – це діяльність зі складання планів формування, розподілу, використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу ВВП; а результатом – види фінансових планів, прогнозів. Фінансові плани розділяють на зведені й індивідуальні.

Фінансовий план прийнято вважати планом формування і використання фінансових ресурсів.

Фінансові плани мають форму балансу: прибуткові та видаткові розділи. Фінансові баланси включають: баланси доходів і витрат об'єднань, концернів, асоціацій, міністерств, відомств, державних комітетів; баланси доходів та видатків підприємств, організацій, установ усіх форм власності; баланси доходів і витрат бюджетних установ; баланси фінансових ресурсів областей, районів, міст; державний бюджет та місцеві бюджети; баланс фінансових ресурсів і витрат держави; фінансові баланси окремих фінансових інститутів;

баланс грошових доходів і витрат населення, платіжний баланс.

За тривалістю дії виділяють:

- перспективні фінансові плани (більше одного року);
- поточні (протягом року);
- оперативні (квартал, місяць).

Діяльність, пов'язана зі складанням кожного фінансового плану, передбачає виконання певних видів робіт із використанням відповідних методів: нормативного, розрахунково-аналітичного, балансового і методу економіко-математичного моделювання.

Нормативний метод ефективний за умов, що норми і нормативи будуть:

- науково обґрунтованими;
- прогресивними;
- тривалої дії;
- стабільними.

Розрахунково-аналітичний метод ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності у попередні звітні періоди.

Балансовий метод передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття та ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, унаслідок чого досягається збалансованість плану.

Розрізняють такі види фінансових планів:

- баланс доходів і витрат підприємства (індивідуальний поточний фінансовий план, розраховується на рік з розбивкою по кварталах);
- індивідуальні фінансові плани відрізняються залежно від форм власності, видів діяльності, типу організацій, методів управління.

Платіжний календар – це оперативний фінансовий план, головною метою якого є прогнозування фінансового стану підприємства на певну дату.

Бізнес-плани обов'язково складаються у випадках приватизації підприємства, продажу контрольного пакета акцій іноземному інвестору, при створенні спільних підприємств за участі держави.

Кошториси доходів і видатків складають установи соціальної сфери, передусім бюджетні організації.

Об'єктом управління виступають централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що створюються і

використовуються в ланках фінансової системи.

Суб'єкти управління – держава (в особі законодавчих і виконавчих, в т. ч. фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ, міністерств і відомств.

3.3. Фінансові важелі

Важливими елементами фінансового механізму є фінансові норми, нормативи, ліміти, резерви, стимули, які називаються фінансовими важелями. Фінансові норми умовно поділяють на чотири групи.

До першої належать норми, що централізовано затверджуються органами законодавчої та виконавчої влади: ставки і мінімальний розмір заробітної плати, розмір стипендій, ставки податків, зборів і відрахувань.

До другої групи належать норми, що ґрунтуються на матеріальних потребах; це – норми витрат на харчування в дошкільних та інших закладах освіти й охорони здоров'я, норми витрат на медикаменти, освітлення, опалення тощо.

Третю групу складають норми, що визначаються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Це, зокрема, норми значної частини витрат бюджетних установ.

Четверту групу складають норми і нормативи, що характеризують пропорції економічного та соціального розвитку.

Ліміти є певним обмеженням на витрати в інтересах держави, підприємця або громадянина.

Резерви нейтралізують вплив непередбачуваних факторів, що можуть виникнути у майбутньому. Основні методи формування фінансових резервів:

- бюджетний (створення у складі бюджетів резервного фонду);
- галузевий (створення резервів на рівні міністерств, відомств);
- госпрозрахунковий (формування фінансових резервів підприємств, організацій, установ);
- страховий (утворення фондів страхових організацій).

Фінансові стимули допускають застосування як матеріального заохочення, так і економічних санкцій.

До стимулів належать:

- заохочувальні фонди, які утворюються з прибутку;
- бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку

народного господарства (в тому числі дотації підприємствам, діяльність яких має важливе значення для економіки), фінансування за рахунок державних коштів державних програм, структурної перебудови економіки, підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, науково-дослідних робіт, природоохоронних заходів.

Штраф як міра матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або діючих правил накладається, зазвичай, в твердій грошовій сумі.

Пеня застосовується при несвоєчасному виконанні грошових зобов'язань та нараховується за кожен день прострочення, як правило, у відсотках до суми заборгованості.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансового механізму.
2. Розкрийте суть та складові елементи фінансового механізму.
3. Розкрийте суть та складові елементи управління фінансами.
4. Розкрийте зміст і принципи фінансового планування.
5. Як використовується фінансовий механізм для активізації економічного зростання?
6. Дайте характеристику фінансовим показникам.
7. Яка роль фінансового механізму в економіці держави?
8. Визначте зміст, принципи, види, методи фінансового контролю.
9. Які форми і методи регулювання державних складових фінансового механізму?
10. Дайте визначення фінансового забезпечення суб'єктів господарювання.
11. Назвіть основні елементи фінансового регулювання.
12. Що є об'єктом фінансового планування?
13. Оперативні фінансові плани.
14. Що є об'єктом та суб'єктом управління фінансами?

Практичне завдання

Поєднайте термін і його основні елементи.

Термін	Основні елементи
а) фінансове регулювання	1. Кредитування
б) фінансове забезпечення	2. Самофінансування
в) фінансове планування	3. Оподаткування
	4. Бюджетне фінансування
	5. Оренда
	6. Інвестування
	7. Фінансове прогнозування
	8. Оперативне фінансове планування
	9. Бюджетні трансфери
	10. Поточне фінансове планування

Тестові завдання

1. Фінансовими планами є:

- а) державний бюджет;
- б) план структурної перебудови цеху промислового підприємства;
- в) баланс доходів і витрат підприємства;
- г) кошторис бюджетної організації.

2. До складу фінансового механізму входять такі елементи:

- а) фінансові методи;
- б) фінансові важелі;
- в) суб'єктивні оцінки споживачів;
- г) фінансові інструменти.

3. Фінансове планування базується на таких основних принципах:

- а) наукової обґрунтованості, оптимальності;
- б) безеквівалентності;
- в) використання помірних податків;
- г) стабільності, комплексності, безперервності.

4. До основних груп об'єктів управління фінансами відносяться:

- а) фінанси суб'єктів господарювання;
- б) фінансові органи і податкова адміністрація;
- в) державні фінанси;
- г) фінанси страхових компаній.

5. Основними методами фінансового планування є:

- а) балансовий;
- б) нормативний;
- в) податковий;
- г) вибірковий.

6. Найбільш динамічною частиною фінансової політики є:

- а) стратегія керування фінансами;
- б) тактика керування фінансами;
- в) фінансовий механізм;
- г) функціональна система керування.

7. Кошториси доходів і видатків складають:

- а) страхові компанії;
- б) домогосподарства;
- в) бюджетні організації;
- г) усі відповіді правильні.

8. Фінансове регулювання – це:

- а) засіб фінансового впливу щодо регулювання економічних процесів;
- б) діяльність, пов'язана зі складанням фінансового плану;
- в) тактика керування фінансами;
- г) усі відповіді правильні.

9. Фінансовий механізм – це:

- а) система фінансових планів і фінансових важелів;
- б) комплекс елементів впливу на фінансові відносини між державою та суб'єктами господарювання для забезпечення реалізації фінансової політики держави;
- в) засіб фінансового впливу щодо регулювання економічних процесів;
- г) правильної відповіді немає.

10. Форми фінансового забезпечення:

- а) штрафи та пені;
- б) планування;
- в) контроль;
- г) правильної відповіді немає.

Теми рефератів

1. Фінансове право як регулятор фінансових відносин.
2. Правові засади організації фінансових відносин
3. Розвиток фінансового законодавства в Україні.

Тема 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Основні терміни та поняття: фінансова система, державні фінанси, ланки фінансової системи, державний бюджет, державний кредит, страхування, фінансовий ринок, фінанси домогосподарств.

4.1. Поняття фінансової системи та принципи побудови

Фінансова система – це сукупність окремих її ланок що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян.

У правовому аспекті поняття «фінансова система» визначено як взаємопов'язане об'єднання в економіко-правовому просторі об'єктивного процесу розподілу вартості ВВП і суб'єктивного впливу на нього політики держави.

Сучасними вітчизняними науковцями фінансова система розглядається як сукупність економічних відносин та різноманітних фондів фінансових ресурсів які створюються і використовуються в місцях їхнього акумулювання з метою забезпечення економічного та соціального розвитку.

З точки зору міжнародних науковців фінансова система відображається як:

- система форм і методів утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів;
- сукупність організаційних структур та органів управління фінансами в країні;
- сукупність сфер фінансових відносин у процесі яких формуються грошові фонди;
- сукупність певних ланок фінансових відносин які за принципом функціонального призначення мають свої особливості у створенні і використанні грошових коштів.

Сферу фінансової системи утворює сукупність фінансових відносин, узагальнена за певними ознаками.

В основу виділення сфер покладено рівні економічної системи:

- 1) макрорівень (державні фінанси);
- 2) мікроекономічний рівень (фінанси суб'єктів господарювання);
- 3) рівень світового господарства (міжнародні фінанси);
- 4) узагальнюючий рівень, як забезпечувальна сфера (фінансовий ринок).

За внутрішньою будовою **фінансова система** являє собою сукупність відносно відособлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу ВВП. Зовнішня сторона являє собою організаційну структуру фінансової системи – сукупність фінансових органів та інструментів управління фінансовою системою.

Властивості сучасної фінансової системи:

1. Ефективність (досягнення цілей, в установлений строк з найменшими витратами).
2. Неоднорідність, багатoeлементність (наявність багатьох підсистем та їх складових).
3. Емергентність (невідповідність властивостей окремих підсистем).
4. Ієрархія (наявність декількох рівнів, що дають можливість міжрівневих і внутрішньорівневих конфліктів, необхідність гармонізації).
5. Багатофункціональність (одночасне виконання декількох функцій).
6. Гнучкість (можливість адаптації до умов функціонування, що змінилися, чи змін цілей в залежності від стану підсистем).
7. Надійність (властивість реалізувати задані функції з заданими параметрами до визначеного періоду часу).
8. Безпека (забезпеченість фінансових умов, що необхідні окремим об'єктам, суб'єктам, суспільству).
9. Стійкість (збереження можливості функціонувати в особливих, в т. ч. екстремальних умовах).
10. Вразливість (можливість пошкодження систем, втрати в наслідку помилкових, неправомірних дій).
11. Усталеність (можливість повернення до вихідного стану).

Принципи побудови фінансової системи:

- принцип самостійності – кожна ланка фінансової системи є

- самостійною і відмінною від іншої;
- єдності – спільна мета для всіх;
 - функціонального призначення ланок – способи і методи керування країною.

4.2. Сутність сфер і ланок фінансової системи

У структурі фінансової системи **основним елементом** є державні фінанси, які сприяють розв'язанню певних соціальних проблем, підтримують які складають першу сферу фінансової системи країни. Складові державних фінансів виконують певні функції, забезпечують здійснення фінансово-економічної політики, розвиток культури та мистецтва. Одним із основних напрямків державних фінансів є узгодження інтересів усіх членів суспільства і секторів економіки.

Державні фінанси включають:

- державний та місцеві бюджети;
- державні фонди цільового призначення;
- державний кредит;
- фінанси підприємств і організацій державної форми власності.

Центральною ланкою фінансової системи є бюджет держави, який виражає економічні відносини щодо формування і використання загальнодержавного фонду грошових коштів.

Державні цільові фонди – це фонди грошових коштів, які мають цільове призначення і знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. Вони використовуються для розширення обсягу соціальних послуг населенню, розвитку галузей інфраструктури, надання суспільної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам.

В систему державних цільових фондів України входить близько 20 різноманітних фондів. Найбільшими з них є: Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням; Фонд соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; Державний інноваційний фонд; Фонд охорони навколишнього природного середовища.

Державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає як позичальник коштів (а її кредиторами є юридичні та фізичні особи), кредитор і гарант. Існування державного кредиту в

складі загальнодержавних фінансів пов'язано з постійним протиріччям між потребами держави та її фінансовими можливостями, з хронічною нестачею централізованих фінансових ресурсів і, зокрема, з бюджетним дефіцитом. Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах, використання коштів Державного позикового фонду.

До **другої сфери** фінансової системи включають **фінанси підприємств, організації, установ** – як сукупність економічних відносин на рівні окремих суб'єктів господарювання пов'язаних із формуванням, розподілом та використанням коштів в процесі здійснення господарської діяльності. Фінанси підприємств пов'язані з іншими ланками через рух грошових і товарних потоків у формі платежів і внесків до бюджету і цільових фондів, торгових угод, експортно-імпортних операцій на фінансовому ринку, в т. ч. кредитному.

Фінанси суб'єктів підприємницької діяльності є вихідною ланкою фінансової системи, оскільки саме тут створюється більша частка ВВП. Від стану фінансів комерційних підприємств багато в чому залежить загальне фінансове становище в країні, адже комерційні підприємства є основним платником податків до бюджету, а також внесків у державні цільові фонди.

Фінанси домогосподарств відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення. Є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення особистих потреб громадян. Доходи домогосподарств формуються із таких джерел як: заробітна плата працюючих, пенсії, соціальні допомоги, доходи від підсобних господарств та присадибних ділянок, доходи від бізнесу, дивіденди. Основну частку видатків домогосподарств в Україні становлять видатки на житло, харчування, одяг, речі побутового вжитку.

Третя сфера охоплює **міжнародні фінанси**, які відображають перерозподільні відносини між суб'єктами різних країн в процесі зовнішньоекономічної діяльності та пов'язані з формуванням і використанням фондів фінансових ресурсів на міжнародному рівні. Відносини між ними можуть виступати у формі прямого товарообміну (бартер, взаємозалік), а також у вигляді грошових розрахунків і взаєморозрахунків.

У **четверту сферу** входить **фінансовий ринок** - ланка фінансової

системи, яка створює і використовує фонди фінансових ресурсів у тих випадках, коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно.

Фінансовий ринок охоплює:

1) ринок цінних паперів – кошти що мобілізуються на потреби господарської діяльності шляхом випуску і реалізації цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання прибутку.

2) ринок грошей – фонди фінансових ресурсів які передбачені для зовнішньо-торгівельних операцій.

3) ринок капіталів (кредитних ресурсів) – форма залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби.

До **п'ятої сфери** відноситься ринок **страхування** як відокремлена ланка фінансової системи з приводу формування і використання колективних страхових фондів. Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають в розпорядженні страхових компаній різних форм власності. Можуть використовуватись також як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.

4.3. Система управління фінансами в Україні

Президент України як голова держави створює консультативні, дорадчі й інші органи та служби в межах повноважень та кошторисів, підписує закони, має право на ВЕТО.

Верховна рада України (ВРУ) – найвищий орган законодавчої влади, що ухвалює закони (фінансові в тому числі), основні напрямки бюджетної політики, здійснює контроль за його виконанням, приймає рішення що до звіту про його використання.

Кабінет міністрів України – найвищий орган виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, податкової, інвестиційної політики, організовує розроблення проекту закону про Державний бюджет. Забезпечує виконання бюджету та звітує про його виконання.

Органи місцевого самоврядування (ОМС) мають право самостійно проектувати місцевий бюджет, затверджують і виконують його. Мають право випускати місцеві позики, лотереї, цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах, розміщувати кошти в банках для отримання відсотків та поповнення місцевого бюджету.

Міністерство фінансів України – здійснює безпосереднє

управління фінансовою системою.

Державна аудиторська служба забезпечує державний фінансовий аудит, спрямований на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів, а також організовує роботу на місцях щодо проведення ревізій і перевірок фінансової діяльності, стану та збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади.

Державна казначейська служба України створена з метою ефективного управління коштами Державного бюджету, підвищення оперативності у фінансуванні видатків.

Державна митна служба України передбачає реалізацію та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі, забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил.

Державна податкова служба виконує функції з реалізації державної податкової політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску та законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС.

Рахункова палата України (РПУ) є постійно діючим вищим органом державного фінансового контролю. Головними завданнями РПУ є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частини державного бюджету, визначення ефективності та доцільності використання державних коштів.

Аудиторська палата України здійснює сертифікацію осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю; затверджує стандарти аудиту та програми підготовки аудиторів, а також за погодженням з Національним банком України програми підготовки

аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків; та ін.

Пенсійний фонд України – центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їх виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Розробляє і затверджує акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їх об'єднаннями та контролює їх виконання з питань, що належать до її компетенції.

Фінансові інститути:

1. Національний банк України (НБУ) – фінансова інституція в сфері грошового ринку. Здійснює регулювання грошового обігу. Організує ефективне функціонування кредитної системи. Встановлює норму банківського резервування. Контролює національну валюту.

2. Комерційні банки – банки, які здійснюють універсальні банківські операції з різними організаціями, установами здебільшого за рахунок власних коштів та залучення кредитних ресурсів своїх клієнтів.

3. Небанківські фінансово-кредитні установи – ломбарди, кредитні спілки тощо.

4. Страхові компанії – це фінансові посередники, які здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні певних подій, обумовлених у договорі страхування (страховому полісі).

5. Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют.

6. Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Призначення – організація функціонування вторинного ринку.

7. Фінансові посередники – виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть сфери фінансової системи України.
2. Що відображає ланка фінансової системи?
3. Яка ланка займає центральне місце у фінансовій системі України?
4. Наведіть приклади взаємозв'язку між окремими ланками фінансової системи.
5. Що відображають фінанси суб'єктів господарювання?
6. Який склад державних фінансів і що вони характеризують?
7. Що таке фінансовий ринок, які його структура та роль?
8. Вкажіть сферу діяльності Міністерства фінансів України?
9. Які завдання має Державна фіскальна служба України? 1
10. Визначте призначення Пенсійного фонду України?
11. Вкажіть проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи її вдосконалення?

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: *державні цільові фонди, фондова біржа, ринок грошей, інституційні інвестори, індивідуальні доходи.*

1. Особливий сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.
2. Юридичні особи, які активно інвестують власні кошти і кошти клієнтів в акції та інші фінансові активи на професійній основі.
3. Форма перерозподілу та використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування суспільних потреб із визначених джерел, які мають цільові призначення.
4. Доходи окремих осіб, які є засобом життєзабезпечення людини і необхідні для її різнобічного розвитку як особистості.
5. Організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами; акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів.

Завдання 2

Поєднайте органи управління фінансовою системою з її окремими сферами і ланками.

Фінансові органи та інституції	Ланки фінансової системи
а) Міністерство фінансів	1. Ринок цінних паперів
б) Фондова біржа	2. Кредитна система
в) Пенсійний фонд	3. Банківська система
г) комерційні банки	4. Страхування
д) Національний банк	5. Фонд цільового призначення

Тестові завдання

1. До сфери державних фінансів національної фінансової системи входять такі ланки:

- а) державні цільові фонди;
- б) міжнародні фінанси;
- в) бюджет держави;
- г) державний кредит;
- д) фінанси підприємств державної форми власності.

2. Яка сфера фінансових відносин національної фінансової системи формується на рівні мікроекономіки?

- а) сфера державних фінансів;
- б) сфера міжнародних фінансів;
- в) сфера фінансів суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

3. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) державних фінансів;
- б) фінансового ринку;
- в) місцевих фінансів;
- г) міжнародних фінансів.

4. До організаційної структури національної фінансової системи відносяться:

- а) міжнародні фінансові інституції;
- б) державні органи управління фінансами;
- в) фінансові інституції держави;
- г) міжнародні організації.

5. До складу сфери міжнародних фінансів входять такі ланки:

- а) фінанси міжнародних організацій;
- б) державний бюджет;
- в) місцеві фінанси;
- г) фонди цільового призначення.

6. Які сфери фінансових відносин національної фінансової системи не відносяться до рівня мікроекономіки?

- а) сфера державних фінансів;
- б) сфера міжнародних фінансів;
- в) сфера фінансів суб'єктів господарювання;
- г) фінансовий ринок.

7. До складу фінансових інституцій національної фінансової системи входять:

- а) Національний банк України;
- б) фондові біржі;
- в) страхові компанії;
- г) усі відповіді правильні.

8. До складу органів управління фінансовою системою відносяться:

- а) Міністерство фінансів України;
- б) комерційні банки;
- в) фінансові посередники на ринку цінних паперів;
- г) Державна казначейська служба України.

9. Загальне керівництво і управління фінансами в Україні здійснюють:

- а) Верховна Рада України;
- б) Кабінет Міністрів України;
- в) місцеві фінансові органи;
- г) міжбанківська валютна біржа;

10. Фінансова система за внутрішньою будовою – це:

- а) сукупність фінансових інституцій та органів, які управляють грошовими потоками;
- б) сукупність усіх фінансів;
- в) сукупність відособлених, взаємопов'язаних фінансових

відносин, що відображають специфічні форми і методи розподілу і перерозподілу ВВП;

г) усі відповіді правильні.

Теми рефератів

1. Поняття фінансової системи у дослідженнях учених.
2. Правові та організаційні основи фінансової системи України.
3. Доцільність виділення сфери фінансів домогосподарств у фінансовій системі України.

Тема 5. ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА

Основні терміни та поняття: податок, податкова система, збір, мито, елементи податку, функції податків, класифікація податків, Податковий кодекс

5.1. Сутність та характеристика податків

Існує три етапи розвитку податків:

- перший етап охоплює стародавній світ і початок середніх віків і пов'язаний із зародженням оподаткування. Він характеризується нерозвиненістю і випадковим характером податків;

- другий – XVI – XVIII ст. Податки стають постійним джерелом державних доходів, хоч і не займають лідируючих позицій;

- третій етап припадає на XIX ст. і продовжується по наші часи. Характеризується визначенням податків основним джерелом доходів бюджету держави.

Податок – це комплексна фінансова категорія, яка характеризує фінансові відносини між державою і членами суспільства, що виникають в процесі розподілу ВВП з приводу вилучення державою частини валового національного доходу і перерозподілу її з метою фінансування державних витрат.

Податок за Податковим кодексом України – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку. Податок має правову, економічну та суспільну характеристики. Правовий зміст податків проявляється через систему правових норм. Податки встановлюються виключно державою на підставі закону за юридично закріпленими правилами.

За економічним змістом податки – це інструмент державного розподілу і перерозподілу доходів та фінансових ресурсів. Суспільний зміст податків дає державі можливість впливу на сферу економічних відносин у суспільстві.

Податки мають певні ознаки:

- 1) законність – право на встановлення і введення податків має тільки держава;
- 2) імперативність (обов'язковість) – відповідність категоричним розпорядженням, що містяться у нормах податкового права, незалежно від розсуду суб'єкта оподаткування;
- 3) податки вносяться до бюджету;
- 4) податок – це відчуження частини власності суб'єктів на користь держави;
- 5) нецільовий характер – податки не мають цільового призначення;
- 6) безоплатність (безеквівалентність) – держава не зобов'язана надати платнику будь-який еквівалент внесеному платежу;
- 7) однобічний характер встановлення – податкові відносини мають односторонню спрямованість – від платника до держави;
- 8) безповоротність – податок надходить в бюджет та залишається там для фінансування потреб держави;
- 9) регулярність внесення – податок вноситься періодично, у чітко встановлені законодавством строки, на відміну від інших податкових платежів, які характеризуються разовим внесенням при визначених умовах;
- 10) грошова форма внесення в бюджет.

Внесок – це внесення грошей або платіж (єдиний соціальний внесок).

Збір – плата, яка стягується з юридичних і фізичних осіб державними органами за право участі, користування будь-чим або за право здійснення тієї або іншої діяльності (збір за місця для паркування транспортних засобів).

Мито – плата, яка стягується з юридичних і фізичних осіб за здійснення в їх інтересах державними органами певних дій (мито, що сплачується з товарів, які переміщуються через митний кордон, або державне мито).

Загальні риси податків, внесків, зборів і мита:

- обов'язковий характер сплати у відповідні бюджети та фонди;
- стягнення їх на основі законодавчо закріпленої форми й

порядку надходження;

– надходження їх до тих бюджетів і фондів, за якими вони закріплені;

– примусовий характер вилучення;

– відносно безеквівалентний характер платежів;

– контроль за їх сплатою.

Відмінності податків від зборів та мита можна умовно поділити за такими критеріями:

1. Елементи – податок вважається встановленим лише у тому випадку, коли визначені обов’язкові елементи оподаткування, зафіксовані у Податковому кодексі України. При встановленні зборів і мита визначаються їх елементи стосовно до конкретних платежів.

2. Мета – податки сплачуються з метою фінансового забезпечення діяльності держави, збори та мито - для задоволення певних потреб чи витрат установ.

3. Значення – податки відіграють важливу бюджетоформуючу роль та забезпечують більше 80 % доходів бюджету країни. Питома вага зборів і мит значно менша.

4. Періодичність сплати – податки мають певну періодичність сплати, у той час як збори і мита у більшості випадків мають разовий характер.

5. Обов’язок сплати – податок повинен сплачуватися в бюджет обов’язково при наявності об’єкту оподаткування, сплата збору і мита характеризується певною добровільністю.

6. Обставини – податки є безумовними платежами, у той час як збори і мита сплачуються при виникненні необхідності у платника в одержанні будь-яких послуг або здійсненні будь-яких дій.

7. Відносини відплати, на відміну від податків, характерні для зборів і мит у вигляді отримання платниками спеціальної вигоди внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Згідно з Податковим кодексом України під час встановлення податку визначаються такі елементи:

- **платники податку** – фізичні особи, юридичні особи та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують об’єкти оподаткування або провадять діяльність, що є об’єктом оподаткування, і на яких покладено обов’язок із сплати податків та зборів;

- **об’єкт оподаткування** – предмет, що підлягає обкладенню; -

база оподаткування – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування;

- **ставка податку** – розмір податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування;

- **порядок обчислення податку** – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів;

- **податковий період** – період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів;

- **податкові пільги** – звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності певних підстав.

- **строк та порядок сплати податку;**

- **строк та порядок подання звітності** про обчислення і сплату податку.

Функції податків - це зовнішній прояв їх внутрішньої сутності як форми перерозподільних відносин між державою і суб'єктами господарювання.

Податкам притаманні дві основні функції – фіскальна та регулююча. Реалізація фіскальної функції пов'язана з формуванням доходної частини бюджету і створенням матеріальних умов для функціонування держави та задоволення загальносуспільних потреб.

Зміст регулюючої функції податків полягає у регулюванні грошових доходів, розподілі податкових платежів між галузями економіки, державою в цілому та її територіальними утвореннями, досягненні рівноваги між попитом і пропозицією, виробництвом і споживанням.

5.2. Класифікація податків

Сутність податку як економіко-правової категорії розкривається в існуючих формах оподаткування. Різноманітність цих форм обумовила необхідність класифікації податків за певними ознаками.

За **економічними ознаками** об'єкту:

- **податки на споживання** – обов'язкові платежі, які стягуються в процесі споживання товарів, робіт і послуг, і їх плата залежить від обсягу споживання (ПДВ, акцизний податок, мито);

- **податки на доходи та прибутки** – обов'язкові платежі, які

стягуються з доходу фізичних і доходу (прибутку) юридичних осіб при їх отриманні (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств);

- **податки на майно** – обов’язкові платежі, які стягуються у зв’язку з володінням майном (податок на майно);

- **податки на ресурси або ренту** – платежі за користування державними природними ресурсами, які, зокрема, виконують функцію перерозподілу природно-ресурсної ренти (екологічний податок).

За джерелами обкладення:

- **на зароблені доходи** – податки, які стягуються із доходів, зарплати і гонорарів (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств);

- **на незароблені доходи** – податки, які стягуються з дивідендів, відсотків по внесках, приросту вартості нерухомості та цінних паперів, ренти із земель і будинків, матеріальної допомоги.

За суб’єктом оподаткування:

- **юридичні особи** – податки, платниками яких є тільки юридичні особи (податок на прибуток підприємств);

- **фізичні особи** – податки, платниками яких є тільки фізичні особи (податок на доходи фізичних осіб);

- **змішані** – податки, платниками яких можуть бути як юридичні, так і фізичні особи (мито, єдиний податок).

За повнотою прав використання податків:

- **закріплені** – податки, які повністю або частково закріплені як дохідне джерело конкретного бюджету (єдиний податок, податок на майно);

- **регулюючі** – податки, які можуть надходити до різних бюджетів (екологічний податок, податок на прибуток підприємств). За способом стягнення:

- **окладні** – податки, по яким для кожного платника визначається розмір податку – оклад – по ставці на одиницю обкладення (податок на доходи фізичних осіб, податок на майно);

- **розкладні** – податки, величина яких довільно розподілялася між платниками (мали місце в період становлення податкової системи).

За часом дії:

- **звичайні** – це постійно діючі податки (акцизний податок, податок на прибуток підприємств);

- **надзвичайні** – податки, які вводяться на якийсь час, через

надзвичайні умови (військовий збір).

За видом ставки:

- **прогресивні** – податки, у яких середня податкова ставка підвищується зі збільшенням рівня доходу (податок на доходи фізичних осіб);

- **регресивні** – податки, у яких середня ставка податку знижується при збільшенні рівня доходу;

- **пропорційні** – податки, які ґрунтуються на адвалорних ставках, що встановлюються в однаковому відсотковому відношенні до об'єкта податку без урахування диференціації його величини (ПДВ, податок на прибуток підприємств);

- **тверді** – податки, ставки яких встановлені в абсолютних сумах на одиницю обкладання (акцизний податок) або в сумах, кратних неоподатковуваному мінімуму доходів громадян (державне мито).

За характером використання:

- **загальні** – податки, які використовують на фінансування поточних і капітальних загальнодержавних потреб. До них відноситься переважаюча частина податків;

- **спеціальні** – податки, які мають цільове призначення (єдиний соціальний внесок).

За способом справляння:

- **по декларації** – податки, які сплачуються після отримання доходу особою, яка отримала цей дохід (податок на прибуток підприємств);

- **за джерелом** – податки, які утримуються податковим агентом і сплачуються платником податку до отримання доходу (податок на доходи фізичних осіб);

- **по кадастру** – податки, які утримуються з об'єктів, диференційованих на групи за певною ознакою, і не залежать від прибутковості об'єкта (податок на майно).

За джерелами сплати:

- **заробітна плата** – податки, які сплачують із заробітної плати (податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок);

- **виручка** – податки, які сплачуються з виручки від реалізації продукції (єдиний податок);

- **фінансовий результат** – податки, які сплачуються з фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання (податок на прибуток підприємств);

- **собівартість** – податки, які відносяться на собівартість

виготовленої продукції (єдиний соціальний внесок з суб'єкта господарювання).

За періодичністю сплати:

– **регулярні** - податки, сплата яких має регулярний характер у встановлені законом терміни (ПДВ, податок на прибуток підприємств);

– **разові** - податки, сплата яких не має регулярного характеру, а здійснюється при настанні певної події або вчиненні певної дії (мито, державне мито, туристичний збір).

За формою стягнення:

– **грошові** – податки, які сплачуються у грошовій (готівковій або безготівковій) формі (всі чинні податки в Україні);

– **натуральні** – податки, які сплачуються в бюджет у натуральній формі.

За правовою ознакою:

– **загальнодержавні** податки та збори – обов'язкові платежі, які встановлюються урядом і обов'язкові до сплати за єдиними ставками на всій території країни;

– **місцеві** податки та збори – обов'язкові платежі, які встановлюють місцеві органи влади і діють вони тільки на території даного регіону.

За способом перекладення:

– **прямі** – податки, які стягуються в результаті придбання і акумулювання матеріальних благ, залежать від доходу або майна, і платниками яких безпосередньо є власники цих доходів або майна (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток, податок на майно);

- **непрямі** – податки, які визначаються розміром споживання і не залежать від доходу або майна платника, виступають у вигляді надбавки до ціни товару або послуги, і платником яких є кінцевий споживач даного товару або послуги (акцизи, мито).

Фіскальна монополія – це повна або часткова монополія держави на виробництво і продаж деяких товарів (спиртні напої, тютюнові вироби, сіль і т. ін.) з метою збільшення за цей рахунок доходів державного бюджету.

Акцизи – це непрямі податки, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни товарів.

Кожний податок може потрапити до декількох груп класифікації, сформованих за різними ознаками.

5.3. Податкова система

Визначення податкової системи у Податковому кодексі України – сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Кодексом порядку.

Поняття «податкова система» можна розглядати у вузькому та широкому сенсі.

У вузькому значенні **податкова система** означає сукупність податків, зборів та інших платежів, що стягуються в установленому порядку. У широкому значенні податкова система – це сукупність податків, зборів і платежів, законодавчо закріплених у державі; принципів, форм і методів їх встановлення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкову систему необхідно розглядати як сукупність чотирьох взаємопов'язаних складових (елементів):

- **система оподаткування** – сукупність податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлених у державі;
- **суб'єкти оподаткування або платники** – особи, на які покладено юридичний обов'язок сплатити податки;
- **законодавче забезпечення** – сукупність нормативно-правових актів, які регламентують процес оподаткування;
- **організаційне забезпечення** – сукупність органів управління оподаткуванням, які забезпечують податковий процес з боку розробки законодавчих актів, контролю за нарахуванням та сплатою податків.

Податкова система базується на засадах: системності, встановлення визначальної бази цієї системи і вихідних принципів.

Під системністю розуміється взаємозв'язок податків між собою, доповнення один одного, узгодженість із податковою системою загалом та окремими її елементами. Встановлення визначальної бази побудови податкової системи націлене на спрямованість податкових надходжень на забезпечення обсягу фінансових ресурсів держави, необхідного для виконання покладених на неї функцій.

Принципи оподаткування – це системоутворюючі чинники побудови податкової системи. У відповідності з Податковим кодексом податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

- загальність оподаткування – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені податки та збори, платником яких вона є;
- рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-

яких проявів податкової дискримінації - забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

- невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;

- презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

- фіскальна достатність – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

- соціальна справедливість – установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

- економічність оподаткування – установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

- нейтральність оподаткування – установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

- стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки;

- рівномірність та зручність сплати – установа строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

- єдиний підхід до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Широко вживана у сучасній економічній науці термінологія - адміністрування податків, зборів (платежів) на законодавчому рівні закріплена в Податковому кодексі України.

Згідно з ПКУ, – адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль

за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (далі – податків, зборів, платежів), – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об’єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законодавством.

Система адміністрування – невід’ємна складова податкової системи. Основні складові системи адміністрування подано в табл. 5.1.

Таблиця 5.1.

Елементи системи адміністрування податків, зборів, платежів

Поняття	Змістовне наповнення
Контрольний орган	Державна податкова служба, Державна митна служба, контрольні дії яких спрямовані на діяльність підконтрольних суб’єктів для реалізації податкової та митної політики
Підконтрольний суб’єкт	Усі суб’єкти господарювання, що здійснюють господарську діяльність і мають об’єкти оподаткування
Об’єкт адміністрування	Податки, збори, платежі
Предмет адміністрування	Первинні, зокрема електронні, документи, реєстри бухгалтерського та податкового обліку, фінансова та податкова звітність, які містять відомості за певний період та підлягають контролю (перевірці) у зв’язку зі справлянням податків, зборів, платежів) і на які спрямовано контрольні дії адміністраторів
Контрольні дії та заходи	Процесуальні дії адміністратора, пов’язані з реалізацією наданих прав та виконанням покладених законодавством обов’язків з метою забезпечення наповнення Державного бюджету.

У рамках контрольних дій та заходів адміністраторів системи адміністрування податків і зборів виділяються й реалізуються методи

контролю за правильністю нарахування, повнотою і своєчасністю сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та умови й порядок їх реалізації.

До методів системи адміністрування податків і зборів належать такі:

- облікові та соціальні;
- методи економічного аналізу;
- економічного планування та прогнозування;
- перевірок.

Як і будь-який процес, адміністрування податків і зборів ґрунтується на принципах, відповідно до яких він здійснюється. Виділяють три групи принципів податкового адміністрування: науково-методологічні, правові та організаційні.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні етапи розвитку податків.
2. В чому полягає комплексний характер податку?
3. Які основні ознаки характеризують категорію «податок»?
4. Які основні спільні риси та відмінності існують між категоріями «податок», «збір» і «мито»?
5. Назвіть основні елементи податку.
6. У чому полягає сутність фіскальної та регулюючої функцій податку?
7. Дайте характеристику видів непрямих податків.
8. Що представляє собою податкова система держави?
9. На яких засадах базується податкова система?
10. В чому різниця між податковою системою і системою оподаткування?
11. З яких елементів складається податкова система?

Практичне завдання

Доберіть до наведених визначень терміни: **норма оподаткування, податковий тиск, податкова ставка, податкова пільга, податкове право.**

1. Відношення загальної суми податкових зборів до сукупного національного доходу.

2. Сукупність правових норм, що регулюють відносини в галузі податків.

3. Законодавчо встановлені умови зниження податкового навантаження.

4. Відношення податкових надходжень до податкової бази.

5. Законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

Тестові завдання

1. До загальнодержавних податків належать:

- а) туристичний збір;
- б) податок на додану вартість;
- в) податок на прибуток підприємств;
- г) збір за місця для паркування транспортних засобів.

2. Основні функції податків – це:

- а) фіскальна функція;
- б) контрольна функція;
- в) стабілізуюча функція;
- г) розподільчо-регулююча функція

3. Податкова ставка характеризується як:

- а) сума податку, визначена до сплати в бюджет;
- б) законодавчо встановлений розмір податку на одиницю об'єкта оподаткування;
- в) сума, фактично сплачена до бюджету;
- г) процентна ставка, за якою визначається сума відрахувань до сплати в місцевий бюджет.

4. Податковий кодекс України характеризується як:

- а) сукупність податків, які встановлює держава;
- б) сукупність податків і зборів, які встановлює держава;
- в) механізм розрахунку й сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів;
- г) цілісний законодавчий документ, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів.

5. До місцевих податків належать:

- а) податок на додану вартість;

- б) податок на доходи фізичних осіб;
- в) податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- г) єдиний податок.

6. До непрямих податків належать:

- а) плата за землю, податок з доходів фізичних осіб;
- б) ПДВ, акцизний податок;
- в) єдиний податок;
- г) податок на прибуток.

7. Яке головне призначення місцевих податків і зборів?

- а) регулювання розвитку промисловості та послуг на місцевому рівні;
- б) підтримка вітчизняних товаровиробників;
- в) наповнення доходної частини місцевих бюджетів;
- г) підвищення якості комунальних послуг.

8. Акцизний податок характеризується як:

- а) прямий податок, що включається до ціни товарів;
- б) податок з усіх вироблених товарів;
- в) непрямий податок на визначені законодавством високорентабельні та монопольні товари, що включається в ціну цих товарів;
- г) прямий податок з підакцизних товарів.

9. До прямих податків належать:

- а) ПДВ, податок на прибуток підприємств, мито, плата за землю, податок з доходів громадян;
- б) податок на прибуток підприємств, податок з доходів громадян;
- в) податок на прибуток підприємств, акцизний податок, плата за землю, ввізне (імпортне) мито;
- г) податок на прибуток, податок з доходів громадян, ПДВ.

10. Залежно від рівня державного управління податки поділяються на:

- а) прямі, непрямі;
- б) загальнодержавні, місцеві;
- в) разові;
- г) систематичні.

Теми рефератів

1. Вплив рівня оподаткування в країні на легалізацію доходів.
2. Податкові пільги: недоліки і переваги застосування.
3. Формування податкової системи України.

Тема 6. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Основні терміни та поняття: бюджет, бюджетна система, бюджетний устрій, державний бюджет, зведений бюджет, місцеві бюджети, бюджети місцевого самоврядування, грошові кошти, бюджетний дефіцит, бюджетний профіцит, міжбюджетні відносини.

6.1. Економічна сутність бюджету, його ознаки

У Бюджетному кодексі наведено термін «**бюджет**» як державний розпис доходів і видатків як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Специфіка бюджетних відносин як частини фінансових відносин:

- виникають в результаті вторинного перерозподілу ВВП, а відтак неодмінним його учасником є держава;
- пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів, призначених для задоволення потреб суспільства у благах.

Ознаки бюджету:

- **як економічної категорії** – економічні відносини, які виникають між державою в особі державних органів влади та органів місцевого самоврядування з однієї сторони і юридичними й фізичними особами – з іншої, з приводу утворення централізованого фонду коштів держави, його розподілу і використання з метою задоволення суспільних потреб;
- **за матеріальним змістом** – централізований фонд коштів, які перебуваючи у постійному русі, утворюють вхідні, вихідні грошові потоки;
- **за формою прояву** – основний фінансовий план баланс доходів та видатків держави на відповідний період, що має

законодавче забезпечення;

➤ **за характером прояву** – правовідносини, що регулюються нормами права, юридично закріплюються відповідним правовим актом – Законом «Про державний бюджет», який є основою організації бюджетного процесу;

➤ **за організаційною структурою** – центральна ланка фінансової системи, що впливає на пропорції перерозподілу ВВП між іншими сферами та ланками, які обумовлюють одне одного для забезпечення реалізації фінансової політики держави.

Бюджет як складна багатоаспектна категорія:

✓ частина вартості валового внутрішнього продукту, відокремленої у процесі його руху, що перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади й витрачається на ухвалені суспільством в особі представницьких органів цілі;

✓ з точки зору економічної теорії як система економічних (грошових) відносин щодо створення і використання суспільного грошового фонду;

✓ у правовому аспекті як план створення і використання фінансових ресурсів на загальнодержавному і місцевому рівнях, який затверджується відповідними представницькими органами;

✓ у політичному аспекті як документ компромісу різних політичних сил представницького органу влади, який своїм волевиявленням затверджує обсяг суспільного грошового фонду і цим ставить уряд під суспільний контроль.

Державний бюджет як економічна категорія відображає грошові відносини, які виникають між державою та підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності і фізичними особами з приводу утворення централізованого фонду грошових коштів держави і його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя та задоволення інших суспільних потреб.

Зміст бюджетних відносин характеризується такими напрямками грошових відносин:

➤ між державою та підприємствами, організаціями й установами державної форми власності;

➤ державою та підприємствами, організаціями й установами змішаної форми власності;

➤ державою та підприємствами, організаціями й установами, що знаходяться у приватній власності;

➤ державою і громадськими організаціями;

- державою та населенням;
- між іншими державами та міжнародними організаціями

Специфічними ознаками бюджетних відносин є:

- перерозподільний характер – бюджет виконує функції перерозподілу валового внутрішнього продукту між галузями, регіонами, соціальними верствами населення, перерозподіл у часі при використанні державних позик;
- всеохоплюючий характер – бюджетними відносинами охоплені всі фізичні й юридичні особи;
- законодавче регулювання здійснюється за трьома напрямками.

Стан бюджету як фінансового плану характеризується трьома показниками:

- рівновагою доходів і видатків бюджету;
- бюджетним профіцитом – перевищенням доходів над видатками;
- бюджетним дефіцитом – перевищенням видатків над доходами.

Для реалізації бюджетної політики у державі створюється бюджетний механізм.

Бюджетний механізм – це сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів.

6.2. Бюджетна система та бюджетний устрій

Бюджетна система - це сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Складові бюджетної системи України:

- державний бюджет;
- місцеві бюджети.

Бюджетна система України ґрунтується на принципах, наведених у табл. 6.1.

Таблиця 6.1.

Принципи організації бюджетної системи України

Принцип	Сутність принципу
1	2
Принцип єдності бюджетної системи України	забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку та звітності
Принцип збалансованості	повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період
Принцип самостійності	Державний бюджет України та місцеві бюджети самостійні. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування. Органи влади місцевого самоврядування не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети
Принцип повноти	до складу бюджетів підлягають зарахуванню всі надходження до бюджетів і витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування

Продовження таблиці 6.1.

1	2
Принцип обґрунтованості	бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил
Принцип ефективності та результативності	під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, АРК, місцевим самоврядуванням – гарантовані послуги), із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів і досягненням максимального результату у використанні визначеного бюджетом обсягу коштів
Принцип субсидіарності	розподіл видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача
Принцип цільового використання коштів	бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями
Принцип справедливості й неупередженості	бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами
Принцип публічності та прозорості	інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету і місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету й місцевих бюджетів

Бюджетна класифікація використовується для складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу, а також для забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівнянності бюджетних показників. Бюджетна класифікація обов'язкова для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Бюджетна класифікація має такі складові частини:

1. Доходи бюджету;
2. Видатки й кредитування;
3. Фінансування;
4. Борг бюджету.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:

- податкові надходження;
- неподаткові надходження;
- доходи від операцій з капіталом;
- трансфери.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні та місцеві податки і збори.

Неподатковими надходженнями визнаються:

- доходи від власності та підприємницької діяльності;
- адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;
- інші неподаткові надходження.

Трансфери – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Видатки і кредитування бюджету класифікуються за:

- бюджетними програмами (програмна класифікація видатків і кредитування бюджету);
- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків і кредитування бюджету);

➤ функціями, з виконанням яких пов'язані видатки і кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків і кредитування бюджету).

Програмна класифікація видатків і кредитування бюджету використовується в разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Програмна класифікація видатків і кредитування державного бюджету (місцевого бюджету) формується Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) за пропозиціями, поданими головними розпорядниками бюджетних коштів під час складання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) у бюджетних запитах.

Бюджетний процес – це регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Стадії бюджетного процесу:

- складання проектів бюджетів;
- розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;
- виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;
- підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

Завдання бюджетного планування:

- достовірне визначення обсягу та джерел формування доходів бюджету;
- оптимальний розподіл видатків за окремими групами і галузями;
- збалансування бюджету.

6.3. Теоретичні аспекти організації міжбюджетних відносин

Соціально-економічний розвиток будь-якої країни нерозривно пов'язаний із процесом руху коштів між бюджетами різних рівнів щоб забезпечити необхідним обсягом фінансових ресурсів кожного суб'єкта міжбюджетних відносин.

Міжбюджетні відносини – це відносини між органами державної влади та місцевого самоврядування щодо розмежування повноважень та здійснення видатків та отримання доходів з метою забезпечення виконання конституційних функцій держави.

Підставою для існування міжбюджетних відносин є визначені законодавством держави:

- розподіл повноважень між державною виконавчою владою та органами місцевого самоврядування;
- гарантія з боку держави щодо фінансування наданих повноважень органам місцевого самоврядування;
- розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

Економічний аспект міжбюджетних відносин визначається функціями держави та органів місцевого самоврядування і включає:

- розмежування видатків бюджетів відповідно до розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням;
- забезпечення бюджетів доходами, достатніми для виконання покладених на них завдань;
- розмір трансфертів, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам і з місцевих бюджетів до державного бюджету;
- розмежування державної та комунальної власності;
- публічний контроль за витрачанням коштів.

Міжбюджетні відносини: відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією, Бюджетним кодексом та Законами України.

Бюджетний дефіцит – складне економічне явище, яке характеризується різними формами прояву чинників і наслідків. На сучасному етапі розвитку фінансової науки існує класифікація бюджетного дефіциту за ознаками, поданими в табл. 6.2.

Таблиця 6.2.

Класифікація видів бюджетного дефіциту

Класифікаційна ознака	Види
Термін виникнення	- плановий - звітний
Місце виникнення	- зовнішній - внутрішній
Форми прояву	- відкритий - прихований
Причини виникнення	- вимушений - свідомий (невимушений)
Напрями фінансування дефіциту бюджету	- активний - пасивний
Критерій змін у фінансовій політиці уряду	- фактичний - структурний - циклічний
Термін дії	- стійкий - тимчасовий (касовий)
Зв'язок з державним боргом	- первинний - операційний

За **терміном виникнення** розрізняють плановий і звітний бюджетний дефіцит. Плановий дефіцит – затверджений обсяг перевищення видатків над доходами, що відображається у Законі України Про Державний бюджет України. Звітний бюджетний дефіцит – фактичний обсяг дефіциту відповідно до річного звіту про виконання державного бюджету України. Як правило, величина планових та звітних обсягів не збігається у різних співвідношеннях.

За **місцем виникнення** бюджетний дефіцит поділяється на зовнішній і внутрішній. Зовнішній дефіцит являє собою різницю між зовнішніми видатками та надходженнями від зовнішніх джерел. Внутрішній дефіцит характеризує перевищення обсягів загального дефіциту над зовнішнім.

За **формою прояву** розрізняють відкритий і прихований бюджетний дефіцит. Відкритий дефіцит – дефіцит, який офіційно затверджується Законом України Про Державний бюджет України чи рішеннями сесій місцевих рад про відповідний місцевий бюджет, з визначенням джерел його фінансування.

За **причинами виникнення** бюджетний дефіцит класифікують на вимушений і свідомий (невимушений). Вимушений дефіцит пов'язаний з необхідністю витратити коштів більше, ніж є в наявності, що може бути обумовлено різноманітними надзвичайними подіями: стихійними лихами, епідеміями, війнами, економічними кризами тощо. Свідомий (невимушений) бюджетний дефіцит ґрунтується на необхідності обмеження рівня оподаткування для стимулювання економіки в період її спаду і забезпечення частини бюджетних видатків за рахунок позикових коштів.

За **напрямами фінансування** дефіциту розрізняють активний і пасивний бюджетний дефіцит. Активний пов'язаний із браком бюджетних ресурсів для фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності. Пасивний бюджетний дефіцит характеризується спрямуванням дефіцитних коштів на фінансування поточних видатків.

За **критерієм змін у фіскальній політиці** уряду виділяють три види бюджетного дефіциту: фактичний (наочно-реальний), структурний і циклічний. Фактичний (наочно-реальний) становить різницю між поточними видатками і поточними доходами держави. Циклічний є результатом недискреційної політики уряду, спрямованої на скорочення циклічних коливань виробництва. Структурний відображає різницю між видатками і доходами бюджету в умовах повної зайнятості. Обсяг циклічного дефіциту визначається як різниця між фактичним (наочно-реальним) і структурним дефіцитом.

За **терміном дії** бюджетний дефіцит поділяється на стійкий і тимчасовий (касовий). Стійкий дефіцит спостерігається у довгостроковому періоді. Тимчасовий (касовий) дефіцит бюджету пов'язаний з покриттям тимчасових касових розривів між доходами і видатками, що виникають під час виконання бюджету.

За **ознакою зв'язку з державним боргом** розрізняють первинний та операційний бюджетний дефіцит. Первинний дефіцит – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг. Операційний дефіцит – дефіцит бюджету з вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

Бюджетний дефіцит – складне і багатогранне явище, яке потребує визначення методів і джерел його покриття, пошуку шляхів його зменшення/подолання. Наслідки впливу дефіциту бюджету на соціально-економічні процеси у суспільстві неоднозначні. Для їх визначення слід враховувати різні чинники (рівень розвитку

економіки країни, соціальної сфери тощо) та способи його впливу на економіку й соціальну сферу. Вважається, що наслідки такого впливу можуть бути як позитивними, так і негативними. Позитивно те, що в умовах демократичного суспільства дефіцит бюджету стає додатковим стимулом економічного розвитку, розвитку фінансової науки, стимулом для законодавчої діяльності, до економії бюджетних коштів, підвищення бюджетної дисципліни.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність бюджету.
2. Назвіть функції та ознаки бюджету.
3. Дайте визначення поняттям «бюджетна система» та «бюджетний устрій».
4. Назвіть принципи побудови бюджетного устрою.
5. Дайте визначення поняттю бюджетної класифікації.
6. Дайте визначення бюджетного дефіциту, профіциту.
7. Дайте визначення поняття Зведеного бюджету України.
8. Розкрийте теоретичний аспект організації міжбюджетних відносин.
9. Охарактеризуйте поняття міжбюджетних відносин та розкрийте їх практичне значення.
10. Що означає поняття «бюджетне регулювання»?

Практичне завдання

Розмістіть елементи надходжень до групи за класифікацією:

Групи доходів за методами залучення коштів до бюджету	Елементи надходжень
а) податкові надходження	1. Дотації
б) неподаткові надходження	2. Акцизний податок
в) державні цільові фонди	3. Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування
г) доходи від операцій з капіталом	4. Плата за утримання дітей у школах-інтернатах
д) офіційні трансферти	5. Надходження коштів від реалізації конфіскованого майна за матеріалами митних органів

Тестові завдання

1. Бюджет відображає:

- а) первинний перерозподіл коштів;
- б) вторинний перерозподіл коштів;
- в) обмін коштів;
- г) міжвідомче використання коштів.

2. Бюджет держави є складовою ланкою:

- а) державних фінансів;
- б) фінансового ринку;
- в) місцевих фінансів;
- г) міжнародних фінансів.

3. Державний бюджет України виступає в якості:

- а) економічної категорії;
- б) централізованого фонду грошових коштів держави;
- в) децентралізованого фонду грошових коштів держави;
- г) основного фінансового плану держави;
- д) кошторису видатків держави.

4. Неподаткові надходження до бюджету – це:

- а) доходи від власності і підприємницької діяльності;
- б) надходження від штрафів і фінансових санкцій;
- в) надходження від ПДВ;
- г) адміністративні збори і платежі.

5. Структурно бюджетна система України складається з:

- а) державного бюджету України;
- б) бюджету Пенсійного фонду України;
- в) зведеного бюджету;
- г) місцевих бюджетів.

6. Державний бюджет це:

- а) сфера економічних відносин, де відбувається купівля – продаж фінансових ресурсів;
- б) фінансовий план доходів і витрат держави;
- в) грошові фонди, що знаходяться в руках держави;
- г) сукупність податків, стягнутих державою.

7. Державний бюджет виконує такі функції:

- а) регулюючу і відтворюючу;
- б) розподільчу і контрольну;
- в) фінансову і економічну;
- г) розподільчу і регулюючу.

8. До складу місцевих бюджетів входять:

- а) районні бюджети;
- б) бюджети місцевого самоврядування;
- в) зведений бюджет області;
- г) обласні бюджети.

9. Державний бюджет України затверджується:

- а) постановою Кабінету Міністрів;
- б) Указом Президента;
- в) Верховною Радою і має силу закону;
- г) розпорядженням Національного банку.

10. Складовими елементами бюджетної системи є:

- а) структура бюджетної системи;
- б) принципи побудови;
- в) організація функціонування;
- г) бюджетна стратегія і бюджетна тактика.

Теми рефератів

1. Система формування доходів бюджету.
2. Організація бюджетного процесу на місцевому рівні.
3. Роль бюджету в економічному і соціальному розвитку суспільства.
4. Міжбюджетні відносини в Україні та шляхи їх розвитку.
5. Роль Бюджетного кодексу в регулюванні бюджетних відносин.

Тема 7. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

Основні терміни та поняття: державний кредит, державні запозичення, державна гарантія, державний борг, місцевий борг, гарантований державою борг, внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, управління державним боргом

7.1. Економічна природа та сутність державного кредиту

Необхідність державного кредиту обумовлюється існуванням суперечності між величиною державних витрат і можливістю держави їх профінансувати виключно за рахунок доходів бюджету. Держава змушена позичати кошти для покриття дефіциту бюджету, фінансування соціальної сфери та розвитку виробництва.

Державний кредит виник одночасно з появою держави, яка використовувала позичені грошові кошти на фінансування надзвичайних подій: війни, подолання стихійних лих. Основним призначенням позик було фінансування бюджетних дефіцитів. У подальшому, розвиток міжнародних відносин між державами обумовив державне кредитування на міжнародному рівні.

У сьогоденні, державні кредити поширені як у економічно розвинених країнах так і в країнах з перехідною економікою та є найбільш цивілізованою формою покриття бюджетного дефіциту. У країнах з перехідною економікою залучені державою кошти використовуються з метою проведення структурних реформ в економіці, впровадження інновацій, стимулювання експорту, на соціальні проекти з метою зростання добробуту населення.

Державний кредит як економічна категорія – це економічні відносини, які виникають між державою та фізичними і юридичними особами з приводу мобілізації тимчасово вільних коштів останніх на основі поворотності, терміновості і платності з метою фінансування державних витрат.

Як правова категорія – врегульовані правовими нормами відносини, з приводу акумуляції тимчасових коштів населення та підприємств з метою покриття дефіциту бюджету, врегулювання грошового обігу та інвестування.

Як складова державних фінансів – специфічна ланка, яка забезпечує мобілізацію державою фінансових ресурсів, як правило, до бюджетної системи. Відзначається такими рисами як централізація грошових фондів, яка виходить за межі однієї галузі; регламентація фінансових відносин на законодавчому рівні.

Класифікація державного кредиту за формою:

- активний (держава у кредитних зобов'язаннях є кредитором);
- пасивний (держава є позичальником або гарантом).

Держава як кредитор надає за рахунок коштів бюджету кредит фізичним та юридичним особам за плату, на визначений термін, за

умови його обов'язкового повернення.

Держава як позичальник залучає вільні фінансові ресурси фізичних та юридичних осіб для виконання економічних, соціальних програм, покриття бюджетного дефіциту.

Держава як гарант приймає на себе відповідальність за погашення кредитних зобов'язань, взятих позичальниками (фізичними та юридичними особами).

Функції державного кредиту:

1) розподільча. Державний кредит виступає в якості інструменту розподілу фінансових ресурсів у державі між економічними суб'єктами та забезпечує формування централізованих фондів фінансових ресурсів на принципах терміновості, платності й поворотності їх залучення. Державний кредит розглядається як відносини вторинного розподілу вартості ВВП: у сферу державного кредиту надходять, як правило, тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб, які сформовані на стадії первинного розподілу вартості (зарплата, амортизація, частина доходу). Поворотність і платність державного кредиту обумовлює збільшення прибутку населення та юридичних осіб при виплаті їм відсотків по державних позиках.

2) регулююча функція державного кредиту виявляється в тому, що за допомогою державних запозичень держава впливає на обсяг грошової маси, рівень процентних ставок, та, як наслідок, на виробництво, рівень зайнятості.

Регулювання грошового обігу відбувається через розміщення державою облігацій державної позики. Мобілізуючи вільні кошти населення держава зменшує його платоспроможний попит. Із обігу вилучаються надмірні грошові кошти на відповідний термін. При цьому, принциповими є напрями використання залучених державою коштів населення. Інвестування коштів у сферу виробництва призведе до скорочення грошової маси в обігу. У разі спрямування запозичених коштів на оплату праці, обсяг готівки в обігу залишиться без зміни. Спрямування мобілізованих коштів юридичних осіб на виплати населенню призведе до зростання кількості наявної маси в обігу. Щодо впливу державного кредиту на рівень процентних ставок то, запозичення держави на фінансовому ринку збільшують попит на позикові кошти. Додатковий попит на позикові кошти обумовлює зростання процентної ставки на кредити та «дорогі» кредити для сфери виробництва.

Цілі державного кредиту:

1) **фіскальна** – створення ринку боргових державних зобов'язань, на якому позичаються необхідні державі кошти на різних умовах, у залежності від стану економіки. У період стрімкого економічного зростання, коли процентні ставки досить високі, є доцільним укладення короткострокових зобов'язань. У період економічного спаду з досить низькими процентними ставками є доцільним здійснення довгострокових запозичень з помірними відсотками.

2) **алокативна** – передбачає оптимальний розподіл ресурсів між державним та приватним сектором виробництва. Держава намагається за допомогою кредитного фінансування збільшити обсяги виробництва у державному секторі (підвищити частку державних витрат у валовому національному продукті), і одночасно створити необхідні умови для збільшення обсягів виробництва у приватному секторі.

Специфіка державного кредиту: відсутність окремого фінансового фонду (запозичені кошти проходять, як правило, через бюджет), відособленого органу управління.

Форми державних запозичень: шляхом розміщення боргових цінних паперів (казначейських зобов'язань, облігацій, казначейських ощадних сертифікатів), а також шляхом прямих запозичень (кредитів).

Види державних цінних паперів України:

1) **облігації зовнішніх державних позик** – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій;

2) **цільові облігації внутрішніх державних позик** – облігації, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу. Залучені кошти використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проектів на умовах їх повернення;

3) **казначейське зобов'язання** – державний цінний папір, емітентом якого є держава в особі Міністерства фінансів, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право

на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України;

4) **державний дериватив** – цінний папір, що розміщується державою на міжнародних фондових ринках і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера в разі досягнення певних показників ВВП, а також інші виплати.

7.2. Державний борг і його соціально-економічні наслідки

Здійснення державою запозичень призводить до виникнення державного боргу.

Державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення (ст. 2 Бюджетного кодексу України).

Державний борг України складається з двох частин – монетизованої та немонетизованої.

Монетизований державний борг складається з усіх випущених і не випущених боргових зобов'язань держави, у тому числі видані гарантії за кредитами та зобов'язання щодо прямих кредитів НБУ.

Немонетизований державний борг складається з невиконаних державою фінансових зобов'язань, передбачених чинним законодавством (заборгованість з виплати пенсій, стипендій, субсидій, заробітної плати та інших видів соціальних і несоціальних виплат), та заборгованості держави за господарськими взаємовідносинами.

Державний борг класифікують за різними класифікаційними ознаками: за структурою, за рівнем владних структур, за строком сплати, від умовності отримання позики.

Види державного боргу за структурою:

➤ **внутрішній державний борг** – загальна сума випущених, але непогашених державою боргових зобов'язань із нарахованими по них відсотками, а також заборгованість державних підприємств перед кредиторами в даній державі;

➤ **зовнішній державний борг України** – загальна сума випущених, але не погашених державою боргових зобов'язань з нарахованими по них процентами, а також заборгованість державних підприємств перед кредиторами за межами держави.

Види державного боргу за рівнем владних повноважень:

– **державний борг** – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, які виникають в результаті державного запозичення;

– **місцевий борг** – загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Види державного боргу за строком сплати:

– **поточний борг** - сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році і належних до сплати в цей період відсотків за усіма випущеними на даний момент позиками;

– **капітальний борг** – сума заборгованості і відсотків, що мають сплачені за усіма отриманими державою позиками.

Види державного боргу від умовності отримання позики:

- **прямий державний борг** – це зобов'язання держави за отриманими нею позиками;

– **умовний (гарантований) державний борг** – це зобов'язання держави як гаранта за отриманими позичальниками кредитним коштом.

Наслідки державного боргу:

– **ефект витіснення** (в короткостроковій перспективі) виникає внаслідок підвищення процентних ставок на кредити (держава запозичуючи гроші, збільшує попит на них). Кредити стають дорогими для інвестиційних проектів, внаслідок чого інвестиції витісняються зі сфери виробництва.;

– **тяжкість боргу** (в довгостроковій перспективі) – вплив боргу на споживання майбутніх поколінь. Приватні інвестиції переміщуються зі сфери виробництва в державні цінні папери, чим скорочуються обсяги виробництва, призначені для майбутніх поколінь.

Вплив державного боргу на економіку:

– **активний** вплив характеризується тим, що кошти державного кредиту направляються на виробничі цілі, внаслідок чого створюються джерела погашення боргу, поліпшується стан економіки, відмічається економічний підйом;

– **пасивний** вплив – кошти державного кредиту використовуються на поточні витрати, внаслідок чого економічне падіння продовжується, збільшуються витрати по боргу та дефіцит бюджету.

7.3. Управління державним боргом

Управління державним боргом – це сукупність заходів держави щодо випуску і погашення боргових зобов'язань: визначення відсоткових ставок за державними цінними паперами, встановлення ліміту боргу, підтримання курсу державних зобов'язань, визначення умов випуску державних цінних паперів.

Цілі управління державним боргом:

1) **економічні:** зниження витрат по обслуговуванню боргу; досягнення кращих умов рефінансування; згладжування нерівномірності податкових надходжень і фінансування поточних бюджетних витрат;

2) **політичні:** забезпечення стабільності політичної системи держави соціальні своєчасне фінансування соціальних програм, забезпечення соціальної стабільності.

Завдання управління державним боргом:

1) забезпечення оптимального розміру державного боргу з точки зору забезпечення його адекватного рівня відносно ВВП як джерела погашення державних позик;

2) здійснення запозичень на найбільш вигідних умовах з точки зору мінімізації вартості боргу;

3) контроль за ефективним використанням запозичених коштів;

4) забезпечення своєчасності повернення боргу та нарахованих відсотків;

5) забезпечення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми позиками;

6) забезпечення стабільності валютного курсу.

Стадії управління державним боргом: залучення, розміщення (використання) і погашення боргу.

Залучення кредитних коштів, як правило, здійснюється у межах бюджетного процесу при розробці та затвердженні державного або місцевого бюджету, де визначають граничні розміри державних запозичень і гарантій на поточний бюджетний рік.

Державне управління залученням боргу, як правило, здійснюється у межах бюджетного процесу при розробці та затвердженні державного або місцевого бюджету, де визначають граничні розміри державних запозичень і гарантій на поточний бюджетний рік.

Основна частина витрат по обслуговуванню державного боргу –

виплата процентів, вигравішів, коштів по погашенню позик, витрати по виготовленню, пересиланню і реалізації цінних паперів держави, проведення тиражів вигравішів, тиражів погашення і інші витрати.

Методи управління державним боргом

1. Рефінансування – погашення заборгованості шляхом випуску нових позик.

2. Конверсія – зміна доходності позик.

3. Консолідація – збільшення строку дії вже випущених позик.

4. Уніфікація – об'єднання декількох позик або раніше випущені позики обмінюються на нові.

5. Відстрочення погашення позик – перенесення строків повернення позик на більш пізніші терміни.

6. Анулювання державного боргу – відмова держави від зобов'язань по позикам.

7. Реструктуризація боргу – застосування в комплексі або частково всіх методів.

Основним індикатором оцінки рівня державної заборгованості є коефіцієнт заборгованості, що розраховується як співвідношення суми поточного державного боргу до ВВП.

Відповідно до вимог Бюджетного Кодексу України величина основної суми державного боргу і гарантованого державою боргу не повинна перевищувати 60% від річного номінального обсягу ВВП.

Бюджетна політика у сфері державного боргу має вирішувати взаємопов'язані питання зниження боргової залежності країни й ефективного використання запозичених коштів. Тобто зростання ролі боргової політики для реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України потребує розробки та реалізації ефективного механізму інвестування запозичених ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій одночасно із дотриманням безпечного рівня і структури державного боргу. Ця комплексна проблема має перейти з площини декларативних намірів у площину практичних дій, включаючи вдосконалення організаційних, фінансових, правових та контрольних механізмів.

Подолання економічної кризи в Україні актуалізує зосередження уваги на підвищенні ефективності управління державним боргом, самої боргової політики і зниженні динаміки бюджетного боргу. Бюджетна політика має включати не лише низку пріоритетів та орієнтирів видаткової політики в умовах невизначеності стосовно економічних перспектив, але й сприяти продовженню реформування

бюджетної та податкової систем з метою підвищення дієвості й ефективності бюджетних і податкових механізмів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність державного кредиту як економічної категорії?
2. Що таке державний кредит з юридичної точки зору?
3. Які функції державного кредиту?
4. Назвіть ознаки державного кредиту як складової державних фінансів.
5. Розкрийте взаємозв'язок державного кредиту з іншими ланками фінансової системи.
6. Які існують форми державного кредиту?
7. Що таке державний борг?
8. Розкрийте взаємозв'язок поняття державного боргу і державного кредиту.
9. Назвіть класифікаційні ознаки державного боргу.
10. Який вплив здійснює державний борг на економіку держави?
11. Що таке управління державним боргом?
12. Які існують індикатори оцінки рівня державного боргу?
13. Які існують методи управління державним боргом?
14. Як державний кредит впливає на економіку держави?

Практичні завдання

Завдання 1

Доберіть до наведених визначень терміни: *державний кредит, державні позики, облігації, казначейське зобов'язання, державний борг, державна заборгованість, реструктуризація.*

1. Сума фінансових зобов'язань, грошових боргів, що підлягає погашенню, поверненню в певний термін.

2. Сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування

загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути позичальником, кредитором або гарантом.

3. Один з видів боргових цінних паперів, що підтверджують наявність кредиторсько-дебіторських взаємовідносин.

4. Тимчасові заходи, спрямовані на створення сприятливих умов погашення кредиту під час фінансових труднощів позичальника.

5. Боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її вповноважених органів і поширюються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб.

6. Основна форма державного кредиту, коли держава виступає в основному позичальником.

7. Загальна сума заборгованості, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань.

Завдання 2

Проаналізуйте динаміку державного боргу України за даними таблиці.

Показник, млрд. грн	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Внутрішній борг	105,1	155,4	173,7	206,5	284,0	488,8
Зовнішній борг	211,7	276,7	299,4	308,9	300,0	611,6
Усього	316,8	432,2	473,1	515,5	584,1	1100,5

Тестові завдання

1. Найбільш повною характеристикою державного кредиту є:

- а) сукупність відносин, в яких держава виступає позичальником вільних коштів у населення та підприємницьких структур;
- б) банківський кредит, що надається державними банками;
- в) сукупність відносин, в яких держава виступає кредитором;
- г) сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника, кредитора та гаранта.

2. Головною причиною наявності державного кредиту є:

- а) наявність вільних коштів у населення і юридичних осіб;
- б) наявність дефіциту бюджетних коштів;
- в) наявність державних цільових фондів;
- г) наявність міжнародних фінансових інститутів.

3. В залежності від місця розміщення позик їх поділяють на:

- а) внутрішні позики;
- б) міжбанківські позики;
- в) зовнішні позики;
- г) довгострокові позики.

4. За правовим оформленням державні позики поділяються на такі види:

- а) державні позики, що забезпечені випуском цінних паперів;
- б) державні позики, що надаються на підставі урядових угод;
- в) державні позики, що забезпечені вкладками населення;
- г) державні позики, що забезпечені банківським кредитом.

5. Оформлення державних позик може здійснюватися такими видами цінних паперів:

- а) майновими сертифікатами;
- б) акціями;
- в) облігаціями;
- г) казначейськими зобов'язаннями (векселями).

6. За терміном погашення державні позики бувають:

- а) строкові і безстрокові;
- б) фіксовані і плаваючі;
- в) короткострокові, середньострокові і довгострокові;
- г) витратні і дисконтні.

7. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами:

- а) не включається в державний борг;
- б) включається в державну позику;
- в) включається в державний борг;
- г) немає правильної відповіді.

8. За характером доходу, що виплачується, державні позики поділяють на:

- а) заставні, беззаставні;
- б) ринкові, неринкові;
- в) виграшні, процентні, дисконтні;
- г) усі відповіді правильні.

9. *Капітальний борг – це:*

- а) сума зобов'язань перед резидентами;
- б) загальна сума зобов'язань і проценти, що мають бути сплачені за позиками;
- в) сума зобов'язань держави перед нерезидентами;
- г) немає правильної відповіді.

10. *Внутрішні державні позики – це:*

- а) розміщення цінних паперів серед вітчизняних юридичних і фізичних осіб;
- б) надходження від урядів інших держав;
- в) надходження від міжнародних фінансових організацій;
- г) емісія цінних паперів комерційним банком.

Теми рефератів

1. Функції державного кредиту.
2. Відмінності державного кредиту від банківського.
3. Державний борг України і його соціально-економічні наслідки.
4. Необхідність і роль державного кредиту у формуванні фінансових ресурсів держави.
5. Дискусійні питання щодо соціально-економічних наслідків державного боргу.

Тема 8. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Основні терміни та поняття: фінанси підприємств, суб'єкт господарювання, фінансові ресурси підприємства, виручка від реалізації продукції, собівартість продукції, фінансова діяльність, фінансові зобов'язання.

8.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у фінансовій системі

Важливою складовою фінансової системи держави виступають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств), які відображають залучення суб'єктів господарювання до фінансових відносин та безпосередню участь в них.

Суб'єкти господарювання – це учасники господарських

відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи сукупність господарських прав та обов'язків, мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

На вибір правової форми організації бізнесу впливають такі чинники: кількість власників та рівень їхньої відповідальності; умови передачі права власності та правонаступництва; можливість участі в управлінні фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання; можливості фінансування; умови оподаткування; порядок організації та ведення бухгалтерського, податкового обліку; законодавчі вимоги щодо відповідності виду діяльності певним формам організації бізнесу.

До суб'єктів господарювання належать не лише юридичні чи фізичні особи, які провадять діяльність з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншу господарську діяльність, але й будь-які юридичні або фізичні особи, котрі здійснюють контроль над суб'єктами, група суб'єктів господарювання, якщо один або кілька з них здійснюють контроль над іншими, та органи державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління і контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності.

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємств. В процесі свого функціонування підприємства створюють і реалізують товари та послуги, виступають одним із головних суб'єктів, що здійснює формування фінансових ресурсів держави (наприклад, шляхом сплати податкових платежів), та залучаються до взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин.

Соціально-економічна сутність фінансів підприємств проявляється у їх функціях, які в цілому схожі з загальними та найбільш відомими функціями фінансів взагалі, однак мають деякі особливості.

Функції фінансів підприємств:

1) формування фінансових ресурсів у процесі функціонування суб'єкта господарювання через отримання доходів та їх акумулювання з метою розподілу за визначеними напрямками чи фондами;

2) розподіл і використання фінансових ресурсів у відповідності до потреб економічного (виробничого) циклу з метою забезпечення

стабільності функціонування підприємства. Дана функція проявляється через використання грошових коштів на закупівлю сировини та матеріалів, формування фонду оплати праці, здійснення податкових платежів тощо;

3) здійснення контролю за рухом вартості та розподільчими відносинами, що мають місце в процесі функціонування підприємства з метою урахування економічних інтересів учасників та забезпечення отримання обґрунтованої норми прибутку на вкладений капітал.

Фінансові ресурси суб'єктів господарювання – це сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні підприємства та призначені для здійснення його господарської діяльності

Ознаки фінансових ресурсів суб'єктів господарювання:

– фінансові ресурси являють собою певну сукупність грошових коштів, що формуються у формі фондів у процесі розподілу та перерозподілу ВВП та національного багатства;

– фінансові ресурси являються собою саме ті грошові кошти, метою використання яких є придбання товарів та послуг, водночас, фінансові ресурси формуються як наслідок реалізації товарів та послуг.

Складові фінансових ресурсів підприємств:

- прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- цільові фонди підприємства;
- кредити.

Ефективність формування та використання фінансових ресурсів в значній мірі залежить від реалізації процесів управління фінансовими ресурсами.

Управління фінансовими ресурсами – це діяльність щодо максимізації об'ємів фінансових ресурсів та підвищення ефективності їх використання.

Фінансовий менеджмент – це здійснення управління фінансовими ресурсами підприємства через розробку системи заходів щодо оптимізації формування, розподілу та використання фінансових ресурсів та грошового обігу підприємства.

8.2. Фінансові результати діяльності підприємства

У процесі функціонування та проведення своєї господарської діяльності у підприємства формуються доходи та витрати,

співставлення яких дає змогу говорити про формування фінансового результату діяльності підприємства.

Фінансовий результат діяльності підприємства знаходить відображення у формі 2 фінансової звітності підприємства – Звіті про фінансові результати, яка дає змогу не лише констатувати певний прибуток чи збиток, але й прослідкувати доходи, що стали основою формування фінансового результату, та напрями витрат, що були здійснені у зв'язку з формуванням доходів.

Складові сукупного доходу підприємства:

- доходи від операційної діяльності або виручка від реалізації (дохід від реалізації продукції, інші операційні доходи);
- фінансові доходи (дохід від участі в капіталі, інші фінансові доходи);
- інші доходи від операційної діяльності (дохід від реалізації фінансових інвестицій, від реалізації необоротних активів, від реалізації майнових комплексів);
- надзвичайні доходи (страхові відшкодування, сума зменшення податку на прибуток і ін.).

Виручка від реалізації продукції формує первинний вид доходу підприємства, який відображає суму грошових коштів, отриманих у ході реалізації продукції, шляхом зарахування на рахунок підприємства або внесенням у касу.

Касовий метод розрахунку виручки від реалізації продукції: виручка від реалізації дорівнює сумі коштів, яку було отримано в результаті відвантаження продукції, надання послуг, виконання робіт, включаючи фінансову діяльність.

Метод нарахування: виручка від реалізації дорівнює вартості товарів (робіт, послуг), які було відвантажено (виконано або надано) на визначену дату.

Розрізняють такі методи планування виручки від реалізації продукції:

- метод прямого розрахунку: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює добутку кількості реалізованих виробів та ціни реалізації кожного виробу;
- укрупнений метод: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює сумі залишків кожного виду готових виробів на складі та відвантажених на початок планового періоду та обсягу випуску товарної продукції в плановому періоді, зменшеної на залишки кожного виду виробів на складі на кінець планового періоду;

➤ комбінований метод: поєднує у собі два попередні, однак, для основних видів продукції розрахунок здійснюється за допомогою методу прямого розрахунку, для усіх інших видів продукції – укрупненим методом.

Собівартість продукції представляє собою сукупність витрат, які має здійснити підприємство у ході виробництва продукції.

Собівартість реалізованої продукції має наступні складові:

- виробнича собівартість продукції, яку було реалізовано протягом звітного періоду;
- нерозподілені постійні загальновиробничі витрати та наднормативні виробничі витрати.

Прибуток – економічна категорія, що відображає додану вартість, яка була створена у результаті господарської діяльності підприємства; – різниця між обсягом реалізації та собівартістю продукції, що була реалізована.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «фінанси суб'єктів господарювання».
2. Назвіть основні ознаки суб'єкта господарювання.
3. У чому полягає сутність фінансів суб'єктів господарювання?
4. Які існують організаційно-правові форми суб'єктів підприємництва?
5. Які функції виконують фінанси суб'єктів підприємництва?
6. На яких принципах базується функціонування фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств)?
7. Що є фінансовими ресурсами підприємства?
8. Який склад власних і залучених фінансових ресурсів підприємств?
9. Назвіть склад прибутку від звичайної діяльності підприємства.

Практичні завдання

Завдання 1.

Визначте типові операції руху грошових коштів за видами діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної): підприємство реалізувало готову продукцію на суму 958 тис. грн; сплата податку на додану вартість – 32 тис. грн; погашення позики 20 тис. грн; грошові виплати постачальникам – 56 тис. грн; придбання фінансових

інвестицій – на суму 600 тис. грн; отримання дивідендів – 30 тис. грн; грошові надходження коштів від продажу необоротних активів – 180 тис. грн; дезінвестиції становлять 160 тис. грн; погашення позики – 40 тис. грн; грошові надходження від продажу матеріалів – 20 тис. грн; грошові виплати з оплати праці – 70 тис. грн; сплата інших податків – 30 тис. грн; отримання позики на суму 56 тис. грн.

Завдання 2

Поєднайте термін і його значення

Термін	Значення
а) прибуток	1. Сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати
б) фінансові ресурси	2. Зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, що є внеском власників до капіталу підприємства
в) зареєстрований капітал	3. Грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства у фондовій і нефондовій формах

Тестові завдання

1. До складу суб'єктів господарювання в ринковій економіці належать:

- а) суб'єкти підприємницької діяльності реального сектору економіки;
- б) фінансові установи і підприємці;
- в) некомерційні організації;
- г) об'єднані товариства багатопверхових будинків.

2) Головні ознаки суб'єктів господарювання, що визначають їх місце у господарських відносинах, це:

- а) господарська компетенція і мета підприємницької діяльності;
- б) формування та використання амортизаційних відрахувань;
- в) майнова незалежність та відповідальність за зобов'язаннями;
- г) організаційно - правова форма та юридичний статус.

3. *Функції фінансів суб'єктів господарювання – це:*

- а) функція формування фінансових ресурсів;
- б) зберігальна функція;
- в) контрольна функція;
- г) функція розподілу та використання фінансових ресурсів.

4. *Прибуток від звичайної діяльності підприємства включає:*

- а) прибуток від основної (операційної) діяльності;
- б) довгострокові кредити комерційних банків;
- в) фінансові прибутки;
- г) прибутки від інших операцій;

5. *Структура витрат підприємства включає:*

- а) витрати від операційної діяльності;
- б) витрати від інвестиційної і фінансової діяльності;
- в) суми одержаних грантів і субсидій;
- г) витрати від надзвичайної діяльності.

6. *Фінансові ресурси суб'єктів підприємництва формуються за рахунок:*

- а) власних фінансових ресурсів;
- б) залучених коштів;
- в) позичених коштів;
- г) немає правильної відповіді.

7. *Фінансовими ресурсами домогосподарств є:*

- а) споживчі та інвестиційні витрати домогосподарств;
- б) власні і залучені грошові кошти, що перебувають у їх розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат і формування заощаджень;
- в) сукупні доходи та витрати, що забезпечують особисті потреби домогосподарства;
- г) немає правильної відповіді.

8. *Первинними доходами домогосподарств є:*

- а) зарплата, пенсії, доходи від власності;
- б) зарплата, доходи від підприємницької діяльності;
- в) спадщина, стипендії, пенсія;
- г) страхові відшкодування, стипендії, пенсії.

9. Вторинними доходами домогосподарств є:

- а) доходи від виробничої діяльності та від власності;
- б) пенсії, стипендії, страхові відшкодування, спадок, матеріальна допомога;
- в) зарплата, пенсії, стипендії;
- г) усі відповіді правильні.

10. Сукупні ресурси домогосподарства складаються із:

- а) загальних доходів, використаних заощаджень, взятих кредитів та повернутих позик;
- б) первинних і вторинних доходів;
- в) сукупних доходів та сукупних заощаджень;
- г) грошових доходів, вартості подарованого майна, суми пільг та субсидій.

Теми рефератів

1. Історія становлення та розвитку інститутів спільного інвестування.
2. Розвиток малого бізнесу в Україні.
3. Особливості інвестиційно – фінансової діяльності страхових компаній.
4. Державна підтримка розвитку підприємництва в Україні.
5. Формування і розподіл прибутку суб'єктів підприємництва у сучасних умовах.
6. Дивідендна політика акціонерних товариств в Україні.

Тема 9. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

Основні терміни та поняття: страхування, страховий захист, страховий ринок, страховий фонд, страхувальник, страховик, майнове страхування, обов'язкове страхування, добровільне страхування.

9.1. Економічна природа та сутність страхування

Необхідність страхування обумовлена ризиковим характером суспільного виробництва, діяльності суб'єктів господарювання, життєдіяльністю людини.

Страховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Як економічна категорія – розподільчі відносини з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування.

Характерні ознаки страхування як економічної категорії:

- замкнений характер відносин грошового перерозподілу між учасниками страхування;
- наявність страхового ризику як імовірності настання страхового випадку;
- наявність обов'язкових внесків для учасників страхування;
- зворотність страхових платежів;
- поєднання індивідуальних та колективних страхових інтересів;
- солідарна відповідальність за збитки всіх залучених до страхування осіб;
- самоокупність страхової діяльності.

Завдання страхування:

- відшкодування збитків учасникам страхування внаслідок виникнення несприятливих подій;
- збереження заощаджень учасників страхування.

Функції страхування:

- **ризикова** – спрямована на відшкодування збитків учасникам страхування в процесі надання страхового захисту за рахунок страхового фонду;
- **попереджувальна (превентивна)** - спрямована на фінансування за рахунок коштів страхового фонду заходів зменшення страхового ризику;
- **ощадна** – спрямована на акумулювання коштів задля забезпечення страхового захисту досягнутого рівня добробуту;
- **інвестиційна** – проявляється у розміщенні страховими компаніями тимчасово вільних від страхових зобов'язань фінансових ресурсів в інвестиційні активи з метою отримання прибутку, диверсифікації ризиків, підтримання ліквідності;

- **контрольна** – проявляється у здійсненні контролю за цільовим формування та використання коштів страхового фонду та проведенням страхових операцій.

Об'єктом страхування є страховий ризик – певна подія, у разі настання якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Страховий ризик визначають як прогнозований збиток об'єкту страхування в результаті настання страхової події.

Ознаки страхового ризику:

- випадковий характер настання страхового випадку;
- невизначеність настання страхового випадку в часі та просторі;
- настання страхового випадку не пов'язано з волевиявленням страхувальника;
- збитки, як наслідок настання страхового випадку, можна оцінити в грошовому вираженні.

Страховий ризик слід відрізнити від страхового випадку.

Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Страхування пов'язано з таким поняттям як «страховий захист».

Страховий захист – система економічних відносин які складаються в процесі попередження, подолання, і відшкодування збитків, заподіяних конкретним об'єктам: матеріальним цінностям юридичних і фізичних осіб, життю і здоров'ю громадян.

Матеріальним втіленням страхового захисту є страховий фонд – сукупність грошових страхових фондів, які формуються за рахунок внесків їх учасників.

Організаційні форми страхування:

- 1) пряме страхування - страхування одним страховиком на підставі договору страхування з страхувальником;
- 2) співстрахування - страхування кількома страховиками за одним договором страхування;
- 3) перестрахування – страхування одним страховиком на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика або професійного перестраховика.

Ключові поняття страхування.

Франшиза – частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

Страхове відшкодування – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

9.2. Види страхування

Страхування класифікується за багатьма ознаками.

За об'єктом страхування:

- **майнове страхування:** страхування майна державних підприємств, організацій та установ; страхування майна суб'єктів господарювання інших форм власності; страхування майна громадян;
- **особисте страхування:** страхування життя та пенсій, медичне страхування та страхування від нещасних випадків;
- **страхування відповідальності:** страхування заборгованості, страхування на випадок відшкодування шкоди (страхування цивільної відповідальності);
- **страхування підприємницьких ризиків:** страхування прямих ризиків та страхування непрямих втрат.

За галузевою ознакою: ринок особистого страхування, майнового страхування, страхування відповідальності та страхування економічних ризиків.

За спеціалізацією страховика: страхування життя та ризикове страхування.

За стадіями страхування: пряме страхування та перестрахування.

За формою страхування: добровільне та обов'язкове страхування.

Принципи обов'язкового страхування:

- обов'язковість встановлюється законом;
- суцільне охоплення об'єктів страхування,
- безстроковість;

- нормування страхового забезпечення.

Обов'язкове страхування встановлюється законодавчими актами, які визначають перелік об'єктів, що підлягають обов'язковому страхуванню та механізм реалізації.

9.3. Страховий ринок та його складові

Страховий ринок як економічна категорія – сукупність економічних відносин щодо купівлі-продажу страхової послуги, що виражаються в захисті майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні страхових випадків за рахунок грошових внесків страхувальників;

За інституціональною ознакою – це сукупність спеціалізованих інститутів та механізмів, спрямованих на зниженні втрат учасників страхового ринку.

Головна функція страхового ринку – акумуляція та розподіл страхового фонду з метою надання страхового захисту.

Об'єктом купівлі-продажу на страховому ринку є страхова послуга, яка реалізується у формі страхового захисту.

Суб'єкти страхового ринку:

- **страхувальники** – юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України;

- **страховики** – фінансові установи, які одержали ліцензію на здійснення страхової діяльності;

- **застраховані особи** – фізичні особа, життя, здоров'я та працездатність яких є об'єктом захисту;

- **перестраховики** – страховики, що приймають від іншого страховика частину відповідальності за ризиком;

- **професійні оцінювачі страхових ризиків:** сервейєри, аджастери;

- **об'єднання страховиків** – спілки, асоціації та інші об'єднання страховиків для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів та здійснення спільних програм;

- **посередники** – страхові або перестрахові брокери, страхові агенти, які від імені страховиків реалізують страховий продукт.

Страхові брокери – юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у

страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Страхові брокери – фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Перестрахові брокери – юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахуванні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестрахуванні як перестраховальник.

Страхові агенти – фізичні особи або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні здійснюється Національним банком України (з 01 липня 2020 р.), раніше – Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг.

Питання для самоконтролю

1. Дати визначення поняття «страхування».
2. Які функції виконує страхування?
3. Що таке страховий захист?
4. Що таке страховий випадок та страхова подія?
5. Визначити характерні ознаки страхування як економічної категорії?
6. Які існують види страхування, зміст та призначення кожного?
7. Що таке страховий ринок?
8. Як структурується страховий ринок?
9. Хто належить до суб'єктів страхового ринку та які функції вони виконують?
10. Види добровільного та обов'язкового страхування в Україні.

Практичні завдання

Завдання 1

Майно підприємства вартістю 30 млн грн було застраховано від пожежі на 1 рік у двох страховиків: у страховика А – на страхову суму

23 млн грн, у страховика Б – на 15 млн грн. У результаті страхового випадку майно було знищено. Необхідно визначити, в якому розмірі кожний страховик здійснить виплату страхового відшкодування страхувальнику.

Завдання 2

Вартість майна підприємства становить 150 млн грн, страхова сума – 90 млн грн. Унаслідок пожежі знищено майна на суму 65 млн грн. Розрахуйте суму страхового відшкодування.

Тестові завдання

1. Страховий захист – це:

- а) спосіб локалізації небезпечних об'єктів;
- б) механізм забезпечення підприємств фінансовими ресурсами;
- в) сукупність економічних відносин щодо попередження, усунення, та відшкодування збитків внаслідок несприятливих подій;
- г) збільшення товарних запасів у зв'язку з їх сезонністю.

2. Страхування зумовлено потребою:

- а) захисту майнових інтересів суб'єктів виробничих відносин і людського буття від несприятливих подій (ризиків);
- б) створення сезонних запасів у харчовій промисловості;
- в) збільшення обсягів виробництва;
- г) здійснення запобіжних заходів, спрямованих на зменшення страхового ризику.

3. Сукупний фонд страхового захисту функціонує у формі:

- а) резервних фондів підприємств;
- б) кредитів банку;
- в) резервів страхових організацій, централізованих резервів держави, фондів самострахування підприємств;
- г) статутного фонду.

4. До особистого страхування відноситься:

- а) страхування відповідальності;
- б) страхування життя, медичне, від нещасних випадків;
- в) страхування вантажів і багажу;
- г) страхування будівель громадян.

5. За формою проведення страхування може бути:

- а) обов'язковим;
- б) соціальним;
- в) медичним;
- г) майновим.

6. Спеціальні фонди, що утворюються страховими компаніями зі страхових внесків і витрачаються в першу чергу для здійснення страхових виплат страхувальникам, називаються:

- а) власними коштами страхової компанії;
- б) резервним капіталом страхової компанії;
- в) статутним капіталом страхової компанії;
- г) страховими резервами.

7. Страховий агент – це:

- а) фізична або юридична особа, яка самостійно здійснює страхові операції;
- б) штатний працівник страхової компанії;
- в) фізична особа, яка за дорученням страховика укладає договір страхування;
- г) юридична особа, яка від свого імені та за дорученням страховика виконує частину його страхової діяльності.

8. Страхування виконує функції:

- а) формування і використання фінансових ресурсів;
- б) відтворювальну і стимулюючу;
- в) ризикову, формування і використання резервів, превентивну, заощаджувальну, інвестиційну, контрольну;
- г) фіскальну і економічну.

9. В Україні страхова діяльність безпосередньо регулюється:

- а) Конституцією України;
- б) Господарським кодексом України;
- в) Бюджетним кодексом України
- г) Законом України «Про страхування»;

10. За об'єктами розрізняють страхування:

- а) добровільне і обов'язкове;
- б) майнове, особисте, відповідальності;

- в) взаємне страхування;
- г) державне страхування.

Теми рефератів

1. Оцінка рівня розвитку страхування життя в Україні.
2. Формування і розвиток страхового ринку в Україні.
3. Необхідність і завдання державного регулювання страхової діяльності в Україні.
4. Діяльність страхових посередників в Україні.

Тема 10. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні терміни та поняття: фінансовий ринок, ринок цінних паперів, фінансові посередники, ринок капіталу, інвестиційні інвестори, цінні папери, фінансовий інструмент.

10.1. Економічна природа та сутність фінансового ринку

Фінансовий ринок як економічна категорія – це система економічних відносин, пов'язаних із перерозподілом тимчасово вільних фінансових ресурсів між державою, місцевими органами влади, юридичними та фізичними особами за допомогою фінансових інститутів на основі взаємодії попиту та пропозиції фінансових інструментів;

– за організаційно-інституційною структурою – це сукупність фінансово-кредитних інститутів (банківських та небанківських фінансових інститутів) та суб'єктів інфраструктури фінансового ринку (валютних і фондових бірж, депозитаріїв і реєстраторів, розрахунково-клірингових центрів), які виконують посередницькі й допоміжні функції в перерозподілі фінансових ресурсів і капіталу між кредиторами й позичальниками.

Об'єктивне **суспільне призначення фінансового ринку** – це забезпечення ефективного руху грошового капіталу між одними суб'єктами, які потребують фінансових ресурсів (створюють попит на них), та іншими, які здатні позичити фінансові ресурси (створюють пропозицію на них).

Показником ефективності є спрямування грошового капіталу де відчувається його дефіцит та очікується більша норма прибутку з

одночасною мінімізацією ризиків.

Функції фінансового ринку:

1) **накопичувальна** – акумуляція грошового капіталу учасників ринку (депозити, кошти страхових компаній, кошти накопичувальної системи пенсійного страхування, заощадження населення) наслідком якої є нагромадження дрібних заощаджень та можливість їх інвестування на значні суми (деномінація заощаджень);

2) **інвестиційна** – розміщення акумульованого грошового капіталу задля отримання доходу;

3) **ціноутворення** – визначення ціни на фінансові активи, яка формується на підставі врівноваження попиту та пропозиції на капітал та виражає рівень прибутковості інвестицій, рівень їх ризику;

4) **забезпечення ліквідності** – здійснення купівлі-продажу фінансових активів, що підвищує ліквідність останніх;

5) **економія на витратах** – забезпечення знаходження для кредиторів позичальників фінансових ресурсів, що суттєво зменшує витрати на проведення операцій та інформаційні витрати.

Об'єкт купівлі-продажу на фінансовому ринку – фінансові ресурси, які знаходяться в розпорядженні держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств. Перехід права власності (рух) фінансових ресурсів на фінансовому ринку відбувається шляхом продажу фінансових активів (дають право на отримання доходу від фінансових ресурсів), за допомогою відповідних фінансових інструментів.

Фінансовий інструмент – це угода (контракт) між продавцями та покупцями фінансових активів, за якою в однієї сторони угоди відбуваються зміни в активах, а у іншої - зміни у фінансових зобов'язаннях або власному капіталі.

Види фінансових інструментів:

– **персоніфіковані** – як правило, не підлягають подальшому продажу та укладаються з конкретною особою на індивідуальних умовах (кредитні, депозитні договори);

– **стандартизовані** є предметом купівлі-продажу на фінансовому ринку та набувають власну мінову вартість (цінні папери: акції, облігації, чеки, векселя, депозитні сертифікати та ін.).

Види фінансових інструментів в залежності від економічного агента, який їх випускає (емітує):

➤ **фінансові активи:** гроші, угоди, які дають право на отримання фінансових активів від інших агентів (дебіторська

заборгованість, отримані векселя, видані позики, фінансові інвестиції);

➤ **фінансові зобов'язання:** угоди, за якими емітент зобов'язаний передати власні фінансові активи іншому агенту (кредиторська заборгованість, векселя, емітовані облігації, отримані позики);

➤ **пайові фінансові інструменти:** емітовані агентом капіталу контракти, які дають право на частку в його активах (прості та привілейовані акції).

Суб'єкти фінансового ринку: домогосподарства, корпорації фінансового та нефінансового секторів, держава та місцеві органи влади, міжнародні фінансові організації, що виступають у ролі інвесторів, кредиторів, позичальників, фінансових посередників.

10.2. Складові фінансового ринку

Класифікація фінансового ринку в залежності від терміну обігу задіяних фінансових інструментів

- **грошовий ринок** – забезпечує обіг боргових зобов'язань у вигляді готівкових грошей, короткострокових позик, цінних паперів з терміном обігу до 1 року;

- **ринок капіталу** – забезпечує обіг середньо - та довгострокових кредитів і цінних паперів з терміном обігу понад 1 рік.

Грошовий ринок обслуговує рух обігових коштів держави та економічних суб'єктів, ринок капіталу – обіг основного та оборотного капіталу, їх збільшення.

Класифікація фінансового ринку в залежності від виду фінансових активів:

- кредитний ринок;
- ринок цінних паперів (фондовий ринок);
- валютний ринок;
- страховий ринок;
- ринок дорогоцінних металів;
- ринок інших фінансових послуг.

Кредитний ринок (ринок позичкового капіталу) – відносини щодо мобілізації кредитними установами тимчасово вільних фінансових ресурсів економічних суб'єктів і перетворення їх на позичковий капітал. Через механізм цього ринку кредитні установи (банки та інші кредитні установи) надають такі послуги як кредитування, лізинг, факторинг, надання гарантій та поручительств.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – сукупність учасників фондового ринку та правовідносини між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів). Основним товаром на ринок цінних паперів є цінні папери.

Валютний ринок – відносини, пов’язані з проведенням операцій з іноземною валютою та платіжними документами, вираженими в іноземній валюті. Валютний ринок забезпечує своєчасність проведення міжнародних розрахунків, регулювання валютних курсів, страхування валютних ризиків, обмін валют. Предметом продажу на валютному ринку є іноземна валюта, платіжні документи, виражені в іноземній валюті (чеки, векселі, акредитиви та ін.).

Страховий ринок – сфера грошових відносин, щодо купівлі-продажу страхової послуги в процесі забезпечення потреби у страховому захисті. Об’єктивною основою функціонування страхового ринку є необхідність надання грошової допомоги потерпілим у випадку настання непередбачених несприятливих обставин.

Ринок дорогоцінних металів – відносини в сфері обігу дорогоцінних металів (золото, срібло, платина) з метою забезпечення страхування ризиків, створення державного золотого запасу, отримання прибутків.

Ринок інших фінансових послуг – відносини щодо задоволення потреб у різноманітних фінансових послугах (інвестиційних, ломбардних, лізингових та ін.) з метою одержання доходів економічними суб’єктами, задоволення попиту споживачів.

Ринок інших фінансових послуг охоплює професійні фінансові послуги, як правило, небанківські, які забезпечують обіг фінансових активів: інвестиційні, лізингові, факторингові, ломбардні, випуск платіжних документів, карток, переказ грошей та ін.

10.3. Ринок цінних паперів

Види діяльності на ринку цінних паперів:

- торгівля цінними паперами,
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів,
- депозитарна діяльність,
- діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку,
- клірингова діяльність.

Основним інструментом ринку цінних паперів є цінні папери.

Цінний папір – документ установленної форми з відповідними

реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера і особи, що має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Види цінних паперів за формою існування

- бездокументарні цінні папери – цінним папером є обліковий запис на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів;

- документарні цінні папери – паперові або електронні документи, оформлені у визначеній законодавством формі, що містять найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

Види цінних паперів за формою випуску:

1) на пред'явника – права за цінним папером, що існує в документарній формі, належать пред'явникові цінного папера;

2) іменні – права за цінним папером, що існує в документарній формі, належать особі, зазначеній в цінному папері;

3) ордерні – права за цінним папером, що існує в документарній формі, належать особі, зазначеній в цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу.

Види цінних паперів в обігу в Україні:

1) **пайові цінні папери** – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в правлінні емітентом і отримання частини прибутку (акції; інвестиційні сертифікати);

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання (облігації підприємств, державні облігації, казначейські зобов'язання України, векселі, ощадні (депозитні сертифікати);

3) **іпотечні цінні папери** – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів (іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні);

4) **приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації

частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний із правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів (деривативи);

6) **товаророзпорядчі цінні папери** – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах (варанти, складські свідоцтва).

Класифікація фондового ринку за характером руху фінансових інструментів:

- **первинний ринок** – сфера первинного розміщення емісії цінних паперів;

- **вторинний ринок** – сфера обігу цінних паперів, після їх первинного розміщення на ринку.

Обіг цінних паперів здійснюється як на організаційно оформленому, так і неорганізованому ринку цінних паперів. Регульований (організаційно оформлений) фондовий ринок – фондова біржа, що функціонує постійно на підставі відповідної ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку і забезпечує проведення регулярних торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами за встановленими правилами, а також організовує централізоване укладання і виконання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

На неорганізованому фондовому ринку укладаються угоди поза біржовою торгівлею, між емітентами, інвесторами та фінансовими посередниками.

Суб'єкти ринку цінних паперів:

- **емітенти** – особи, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їх власниками;

- **особи, що видали неемісійні цінні папери** – особи, які від свого імені видають (заповнюють) сертифікати неемісійних цінних паперів та беруть на себе зобов'язання за такими цінними паперами перед їх власниками;

- **інвестори в цінні папери** – особи, які набули права власності на цінні папери з метою отримання доходу від вкладених коштів та/або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства (фізичні та юридичні особи);

- **інституційні інвестори** – фінансові установи, які здійснюють

операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (інвестиційні компанії, недержавні пенсійні фонди, фонди банківського управління, страхові компанії та інші);

- **професійні учасники фондового ринку** – юридичні особи, які на підставі відповідної ліцензії провадять на фондовому ринку професійну діяльність (торгівля цінними паперами, клірингова, депозитарна діяльність та ін.);

- **об'єднання професійних учасників фондового ринку** – неприбуткове об'єднання професійних учасників фондового ринку, які провадять професійну діяльність на ринку цінних паперів.

Центральне місце серед професійних учасників фондового ринку займає фондова біржа.

Функції фондової біржі:

- створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами біржі.

Державне регулювання ринку цінних паперів в Україні здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Національним банком України.

10.4. Фінансові посередники та їх функції на фінансовому ринку

Фінансові посередники – це професійні оператори фінансового ринку, завданням яких є ефективна акумуляція і перерозподіл фінансових ресурсів через виробництво фінансових послуг, що задовольняють попит споживачів цих послуг.

Функції фінансових посередників:

- реалізація фінансових послуг як особливого товару;
- диверсифікація заощаджень юридичних і фізичних осіб (інвестування капіталу у різні види фінансових активів);
- опосередкування руху фінансових ресурсів через залучення їх шляхом розміщення фінансових інструментів власного випуску (зокрема, власні цінні папери) серед індивідуальних інвесторів та

інвестування акумульованих таким чином коштів в різноманітні активи;

➤ придбання на ринку фінансових активів та перетворення їх на інші (трансформація активів);

➤ зниження фінансових ризиків за допомогою страхового захисту, надання гарантій.

Види фінансових посередників залежно від моделі структурної організації фінансового сектору представлені таким чином.

За ринково орієнтованої моделі (характеризується певною рівновагою усіх фінансових посередників): депозитні інститути (банки, позико-ощадні асоціації, кредитні спілки); ощадні установи контрактного типу (страхові компанії, пенсійні фонди); інвестиційні посередники (інвестиційні, іпотечні банки, інвестиційні фонди, фінансові компанії).

За банківсько-орієнтованої моделі: банківські установи (банки) й небанківські фінансові установи (страхові, лізингові компанії, ломбарди, фінансові, інвестиційні компанії).

Центром банко-центричної моделі є банки, які є основним місцем зосередження та обігу кредитних ресурсів; центром ринково орієнтованої моделі є ринок цінних паперів. Банки відзначаються універсальністю фінансових послуг з усіма категоріями економічних суб'єктів: органами влади, суб'єктами підприємництва та домогосподарствами.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна природа та сутність фінансового ринку ?

2. Як структурується фінансовий ринок ?

3. Які функції виконує фінансовий ринок ?

4. Які види активів є об'єктом угод на фінансовому ринку ?

5. Хто є суб'єктом фінансового ринку та які функції вони виконують ?

6. Дати характеристику ринку цінних паперів.

7. Класифікувати цінні папери за різними ознаками.

8. Назвати та охарактеризувати інструменти фінансового ринку.

9. Які функції виконують фінансові посередники?

10. Класифікувати фінансових посередників за різними ознаками.

Практичне завдання

У банку розміщено внесок у розмірі 400 тис. грн терміном на 2 роки під 12 % річних. Розрахуйте майбутню суму, яку має видати банк наприкінці терміну з нарахуванням відсотків за схемою складних відсотків: 1) кожні півроку; 2) щоквартально.

Тестові завдання

1. Фінансовий ринок – це:

- а) система кругообігу та перерозподілу фінансових активів між постачальниками та споживачами капіталу;
- б) купівля-продаж основних фондів на товарних біржах;
- в) механізм страхового захисту майнових інтересів фізичних осіб;
- г) система розподілу ВВП.

2. Фінансовий ринок виконує такі функції:

- а) трансформацію вільних накопичених коштів у позиковий та інвестиційний капітал;
- б) об'єднання дрібних розрізнених грошових заощаджень;
- в) посередництво між страховиком і страхувальником;
- г) немає правильної відповіді.

3. Структура фінансового ринку включає:

- а) ринок праці;
- б) ринок позикового капіталу;
- в) ринок цінних паперів і валютний ринок;
- г) ринок фінансових послуг;

4. Ринок позикового капіталу в залежності від функціонального призначення поділяють на:

- а) грошовий ринок;
- б) ринок фінансових послуг;
- в) ринок капіталів;
- г) немає правильної відповіді.

5. Ринок цінних паперів є складовою частиною:

- а) фінансового ринку;
- б) кредитного ринку;
- в) ринку засобів виробництва;

г) ринку товарів і послуг.

6. За регіональною ознакою фінансовий ринок поділяється на:

- а) регіональний, національний і міжнародний;
- б) універсальний і не універсальний;
- в) первинний і вторинний;
- г) організований і неорганізований.

7. Об'єктами відносин на фінансовому ринку є:

- а) цінні папери, грошово-кредитні ресурси;
- б) підприємства різних форм власності;
- в) фінансові послуги;
- г) держава.

8. Суб'єктами відносин на фінансовому ринку є:

- а) держава і фінансові інституції;
- б) грошово-кредитні ресурси;
- в) домогосподарства;
- г) суб'єкти господарювання різних форм власності.

9. Похідними фінансовими інструментами є:

- а) євроакції та єврооблігації;
- б) ф'ючерсні, форвардні контракти;
- в) опціони, «свопи»;
- г) євроноти.

10. Інструментами ринку фінансових послуг є:

- а) страхові послуги;
- б) цінні папери;
- в) іноземна валюта;
- г) лізинг, факторинг.

Теми рефератів

1. Пріоритетні напрями розвитку вітчизняного фінансового ринку.
2. Цінні папери в Україні та їх характеристика.
3. Сутність похідних фінансових інструментів (деривативів) та їх використання в Україні.

Тема 11. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Основні терміни та поняття: міжнародні фінанси, міжнародні фінансові інституції, міжнародні фінансові організації, міжнародний фінансовий ринок, валютний ринок, міжнародний ринок капіталів.

11.1. Необхідність та економічна сутність міжнародних фінансів

З наукового погляду фінанси можна поділити на:

- національно-державні;
- міжнародні.

Національно-державні фінанси не виходять за межі території однієї держави, не здійснюються за участю іноземних суб'єктів, регулюються національним законодавством і мають лише внутрішньо-національний характер. Об'єктивно національно-державні фінанси виступають як первинні до міжнародних.

Міжнародні фінанси включають міждержавні і транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземних суб'єктів і фінансових ресурсів.

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є та, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів і послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими суб'єктами світового ринку. Вони вчасно сигналізують про стан світової фінансової кон'юнктури, надають певні орієнтири для прийняття своєчасних адекватних рішень суб'єктами міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси – це сукупність перерозподільних відносин, які виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.

Міжнародні фінанси також визначають як фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних відносин і використовуються для забезпечення безперервності і рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З інституціонального погляду - це сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух

світових фінансових потоків.

До функцій міжнародних фінансів належать:

- розподільча;
- контрольна.

Розподільча функція полягає у грошовому розподілі й перерозподілі світового продукту через механізм міжнародних фінансів, має певні об'єктивні та суб'єктивні закономірності. Останні можуть збігатися або бути різноспрямованими.

Розподільча функція передбачає обмін і перерозподіл вартості між державами.

Міжнародні валютно-фінансові потоки – це потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Складові міжнародних фінансів:

- фінанси міжнародних організацій;
- фінанси міжнародних фінансових інституцій;
- міжнародний фінансовий ринок.

Міжнародні фінансові організації: ООН, ЄС.

Світові міжнародні фінансові інституції: МВФ, група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою: ЄБРР, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено широким розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі. Міжнародна фінансова інтеграція визначає напрямки й пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя (активізація економічних зв'язків між країнами, національними компаніями, зміцнення ТНК, створення розгалуженої системи закордонних філій та відділень банків - ТНБ), впливає на формування принципів податкової та бюджетної політики і насамкінець на стратегічні фінансові інтереси всіх країн і певних регіонів.

Процес глобалізації надає значні переваги як інвесторам, так і позичальникам, оскільки, надаючи суб'єктам ринку максимально різномірний вибір, дає змогу укласти більш ефективні, з огляду на їх потреби, угоди, а також завдяки високій ліквідності ринків швидко

переключатися з одних операцій на інші, вчасно реагуючи на зміну фінансового довкілля в режимі реального часу.

Глобалізація небезпечна для менш розвинутих країн через:

- спекуляцію на світовому фінансовому ринку;
- економічну вразливість країн, які залучають значні обсяги приватного капіталу (у разі несподіваної зміни рівня довіри інвесторів);
- феномен надвиробництва тощо.

Об'єктивною основою становлення міжнародного став розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація суспільного виробництва, концентрація і централізація фінансового капіталу.

Нині міжнародний фінансовий ринок – це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів.

Світові фінансові центри – це місце зосередження банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, реалізують угоди з цінними паперами та золотом.

Основні світові фінансові центри: Лондонський, Нью-Йоркський, Токійський, у Франкфурті, Цюриху.

Фінансові центри «офшор» - це світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами і в іноземній для даної країни валюті і які, як правило, служать податковим притулком, оскільки операції, що здійснюються на них, не обкладаються податками і вільні від валютних обмежень.

11.2. Міжнародні фінансові організації та міжнародні фінансові інституції

Міжнародні організації – це об'єднання суверенних держав, створені на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Найвідоміша така організація – ООН, яка функціонує з жовтня 1945 р.

Економічна діяльність ООН включає такі головні напрями:

- вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем;

- сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку;
- сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються;
- вирішення проблем регіонального економічного розвитку.

МВФ (1944 р., діє з 1947 р.; місце перебування – Вашингтон) – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН.

Мета створення МВФ (за Статутом): сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют; створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків; підтримування рівноваги платіжних балансів країн – членів МВФ; вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів; підвищення ступеня конвертованості валют; надання короткострокових кредитів країнам – членам МВФ для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень; організація консультативної допомоги з фінансових і валютних питань.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (далі – МБРР) (1944 р. одночасно з МВФ; місце перебування – Вашингтон) – складова Світового банку, міжнародна фінансово-кредитна установа, яка надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам та центральним банкам країн-членів. Членами МБРР (180 країн) можуть бути тільки члени МВФ.

До Світового банку входять: Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародний центр зі врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС).

Головним завданням Світового банку є сприяння сталому економічному зростанню, яке веде до скорочення бідності у країнах, що розвиваються, шляхом надання допомоги у зростанні виробництва через довгострокове фінансування проектів і програм розвитку.

МБРР фінансує пріоритетні державні програми в галузях енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, інвестування проектів для будівництва нафто- і газопроводів, модернізації підприємств тощо.

Банк міжнародних розрахунків (БМР, 1930 р.; головний офіс – м. Базель, Швейцарія) має статус міжнародного банку, не є об'єктом національного законодавства, координує дії національних центральних банків. Був створений як акціонерне товариство центральними банками розвинутих країн. Нині він нараховує 41

країну-члена. Статутний капітал формується за рахунок продажу акцій центральним банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Головне джерело коштів – короткострокові вклади (до 3-х місяців) ЦБ в іноземній валюті або у золоті.

Головні функції БМР за Статутом: сприяння співробітництву між ЦБ; забезпечення необхідних умов для міжнародних фінансових операцій, діючи як довірена особа або агент у проведенні міжнародних розрахунків своїх членів.

Європейський центральний банк створений у зв'язку з упровадженням у 1999 р. єдиної європейської валюти – євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Європейський інвестиційний банк (1958 р.; члени – 14 держав ЄС, за винятком Франції). Його завдання – фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Пріоритетні такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, екологічні проекти. Кредити видаються на 20–25 років на ринкових умовах як державним, так і приватним структурам.

Нині членами ЄБРР (1991 р.) є 57 держав світу. Банк створено спеціально для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та державах – колишніх республіках СРСР. Основними функціями банку є підтримка проведення країнами-членами структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію і приватизацію, з метою повної інтеграції їхніх господарських структур у світову економіку.

Міжнародні фінансові інститути взаємодіють як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн.

Міжнародний валютний ринок – ринок, на якому відбувається купівля-продаж різних національних валют і формується ціна на них. Предметом купівлі-продажу на цьому ринку є гроші міждержавних банківських структур та ліквідні засоби, які розміщені в банках й інших фінансових інститутах.

Міжнародний кредит – це форма руху позикового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин, де кредиторами і позичальниками виступають суб'єкти різних країн. Суб'єктами цих відносин є приватні фірми, комерційні банки, кредитні організації, нефінансові заклади, держави та державні органи, а також регіональні міжнародні банки розвитку, міжнародні фінансові інститути.

Питання для самоконтролю

1. Чим пояснюється виникнення та розвиток міжнародних фінансів?
2. Які характерні риси міжнародних фінансів?
3. Яка роль міжнародних фінансів у сучасній світовій економіці?
4. Дайте визначення та назвіть основні форми міжнародних розрахунків.
5. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
6. Що означає глобалізація економічних зв'язків?
7. Що таке світові фінансові центри?
8. Які організації ООН діють у сфері економічних і фінансових відносин?
9. Охарактеризуйте МВФ. Яка мета створення МВФ?
10. Чим зумовлена поява міжнародних фінансових інституцій?

Практичне завдання

До кожного з перелічених визначень доберіть відповідний термін (поняття):

1. Система певних відносин і своєрідний механізм збирання та перерозподілу на конкурентній основі фінансових ресурсів між країнами, регіонами, галузями й інституціональними одиницями.
2. Перший міждержавний банк, призначений для сприяння співробітництву між центральними банками та забезпечення необхідних умов для проведення міжнародних фінансових операцій.
3. Сукупність перерозподільних відносин, які виникають у зв'язку із формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів.
4. Сфера міжнародних економічних відносин, які виявляються у здійсненні операцій з купівлі-продажу іноземної валюти й розміщенні тимчасово вільних валютних коштів, а також операцій з інвестування валютного капіталу.

Тестові завдання

1. *Міжнародний валютний фонд має статус спеціалізованої установи:*

- а) НАТО;
- б) ООН;
- в) МБРР;
- г) ЄС.

2. *Основні напрями інвестиційного кредитування МБРР:*

- а) сільське господарство;
- б) хімічна галузь;
- в) охорона здоров'я та освіта;
- г) правильна відповідь а) і в).

3. *Міжнародна фінансова корпорація:*

- а) надає безпроцентні кредити найбільш бідним країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах;
- б) надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів країн;
- в) проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків;
- г) виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

4. *Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних конфліктів:*

- а) надає безпроцентні кредити найбільш бідним країнам світу терміном до 50 років на пільгових умовах;
- б) надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, причому без гарантії урядів;
- в) проводить страхування іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків;
- г) виконує функції з урегулювання спорів між урядами окремих країн та їх інвесторами.

5. *Хто виступає суб'єктами міжнародних фінансів:*

- а) держава, громадяни;
- б) громадяни, підприємства;

- в) держава, міжнародні фінансові інституції;
- г) держава, підприємства, міжнародні фінансові інституції.

6. Регіональні фінансові інституції створюються:

- а) за релігійною ознакою;
- б) за міжнародною політикою країни;
- в) за континентальною ознакою;
- г) за рівнем економічного розвитку.

7. Учасниками МБРР можуть бути:

- а) будь-яка країна;
- б) лише країни – члени МВФ;
- в) лише країни – члени ЄС;
- г) лише країни, що розвиваються.

8. Міжнародні фінансові відносини виникають між:

- а) урядами країн;
- б) підприємствами й урядами;
- в) громадянами й урядами;
- г) усі відповіді правильні.

9. Основні форми міжнародних розрахунків:

- а) інкасо;
- б) акредитив;
- в) вексель;
- г) правильна відповідь а), б).

10. Головним суб'єктом міжнародних фінансів є:

- а) держава;
- б) міжнародна організація;
- в) кредитори;
- г) фінансові суб'єкти господарювання.

Теми рефератів

1. Роль міжнародних фінансів у сучасній світовій економіці.
2. Глобалізація економічних зв'язків та її вплив на економіку.
3. Світові фінансові центри та особливості їх діяльності.

СЛОВНИК ФІНАНСОВИХ ТЕРМІНІВ

А

Акцизний податок – непрямий податок на окремі товари, визначені законом як підакцизні, який включають до ціни таких товарів. Сплачують виробники та імпортери підакцизних товарів.

Акціонерне товариство – господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на визначену кількість акцій рівного номіналу, і відповідає за зобов'язаннями тільки майном товариства, а його акціонери несуть відповідальність лише в межах власних акцій.

Акція – цінний папір без визначеного терміну обігу, що засвідчує пайову участь у статутному капіталі акціонерного товариства, дає право на участь в управлінні товариством, отримання частини прибутку у вигляді дивіденду, участь у розподілі майна при ліквідації товариства. Акції бувають прості та привілейовані.

Б

Багатство національне – сукупність матеріальних благ, створених і нагромаджених суспільством за весь час його функціонування, а також природних ресурсів, залучених до господарського обороту.

Баланс фінансових ресурсів і витрат держави – комплексний документ-прогноз, що висвітлює обсяг надходжень фінансових ресурсів і їх використання в усіх секторах економіки держави; є частиною прогнозу економічного і соціального розвитку держави, де розкриваються можливості фінансового забезпечення темпів і пропорцій розвитку економіки держави у прогнозованому періоді та пропорції розподілу її ВВП.

Бюджет держави – економічна категорія, яка відображає сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом та перерозподілом ВВП і національного багатства, з метою формування та використання основного централізованого фонду коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Бюджетна дотація – сума коштів, що виділяється з державного бюджету підприємствам, у яких витрати на виробництво і реалізацію продукції не покриваються отриманими доходами, а також на підтримання відносно низьких роздрібних цін на окремі товари для населення.

Бюджетна політика – діяльність держави у галузі формування і використання бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення соціальних гарантій, стабільності економіки, зростання ВВП.

Бюджетна система України – це сукупність усіх бюджетів (державного та місцевих), побудована з урахуваннями економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна субвенція – цільова субсидія з бюджету вищого рівня бюджету нижчого рівня на умовах пайової участі цих бюджетів у фінансуванні встановлених видатків, об'єктів, програм, заходів.

Бюджетний дефіцит – фінансовий результат за бюджетними операціями у розмірі перевищення видатків бюджету над його доходами.

Бюджетний період – час, упродовж якого є чинним затверджений бюджет. Переважно відповідає календарному року, хоча в окремих випадках може тривати декілька років та не співпадати з бюджетним роком.

Бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність щодо порядку складання, розгляду та затвердження, виконання бюджету, складання звіту про виконання бюджету та його затвердження.

В

Валовий внутрішній продукт – макроекономічний показник новоствореної вартості у суспільстві, відображає сукупну вартість кінцевих продуктів і послуг, вироблених у певній країні за певний проміжок часу.

Валюта – це грошова одиниця країни (американський долар, японська єна, українська гривня); іноземна валюта, тобто грошові знаки іноземних країн, а також кредитні і платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються у міжнародних грошових розрахунках; міжнародна (в тому числі регіональна) грошова розрахункова одиниця і платіжний засіб.

Валютний курс – співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, тобто ціна грошової одиниці однієї країни виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок – система фінансово-економічних відносин, пов'язаних зі здійсненням операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів, вартість яких виражена в іноземній валюті. Валютні ринки поділяються на місцеві, регіональні та міжнародні.

Вексель – цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити у певний термін

зазначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Векселі бувають прості і переказні.

Видатки бюджету – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надмірно сплачених до бюджету сум.

Виконання бюджету – забезпечення своєчасного і повного надходження запланованих доходів, а також повного і безперервного фінансування передбачених бюджетом видатків.

Вторинний фінансовий розподіл – завершальний етап фінансового перерозподілу в частині формування доходів фізичних осіб, зайнятих у бюджетній сфері. У результаті вторинного розподілу формуються доходи в галузях невиробничої сфери: освіти, науки, охорони здоров'я, правоохоронної системи, оборони та ін.

Г

Грошові доходи домогосподарства – сукупність грошових та натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді: заробітної плати; доходів від підприємницької діяльності; доходів від власності, отриманих у вигляді відсотків, дивідендів, цінних паперів; доходів від продажу майна; пенсій, стипендій, соціальних допомог; грошових допомог від інших осіб та ін.

Грошово-кредитна політика – комплекс дій і заходів держави у сфері грошового та кредитного ринків (емісійна, цінова, валютна, кредитна політика).

Д

Депозитарна розписка – це документ, який підтверджує право вкладника на депозит чи цінності, які перебувають на зберіганні банку.

Державне пенсійне страхування – вид державного соціального страхування, здійснюваного за кошт обов'язкових страхових внесків працедавців і працівників з метою забезпечення громадян трудовими пенсіями по старості, по інвалідності, на випадок втрати годувальників і за вислугу років.

Державне соціальне страхування – гарантована державою система матеріального забезпечення громадян у старості, у разі хвороби, безробіття, втрати працездатності чи годувальника, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурно-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування.

Державний борг – це загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових її зобов'язань, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору. Державний борг поділяється на поточний і капітальний, внутрішній і зовнішній.

Державний бюджет – головний централізований фонд грошових ресурсів держави і головний інструмент перерозподілу національного доходу. Державний бюджет є системою бюджетних відносин з приводу формування і використання державних фінансових ресурсів для виконання державою властивих їй функцій.

Державний кредит – сукупність економічних відносин, при яких держава виступає позичальником, а кредиторами – юридичні й фізичні особи вказаної та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інститути.

Державний цільовий фонд – форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, залучених державою для фінансування певних потреб і видатків держави, які мають особливе значення для економічного і соціального розвитку держави.

Державні видатки – грошові відносини, що складаються при використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення, задоволення інших суспільних потреб.

Державні фінанси – розгалужена система фінансових відносин між державою, юридичними та фізичними особами з приводу формування і використання фінансових ресурсів і доходів держави, а також щодо управління та розпорядження державною власністю.

Державні цінні папери – боргові зобов'язання, емітовані державою. Випускаються у формі державних облігацій та казначейських зобов'язань.

Деривативи (похідні фінансові інструменти) – це така група фінансових інструментів, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з купівлею-продажем інших фінансових чи матеріальних активів (ф'ючерсні, форвардні, опціонні угоди, свопи).

Дотація вирівнювання – це безвідплатна, безповоротна допомога з бюджету вищого рівня бюджету нижчого на вирівнювання його дохідної спроможності чи на покриття його дефіциту.

Доходи бюджету – об'єктивне економічне явище, пов'язане із сукупністю економічних відносин з приводу розподілу та

перерозподілу ВВП з метою формування основного централізованого фонду грошових ресурсів держави.

Доходи від операцій з капіталом – доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу, державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

Є

Євро акції – акції, які емітуються міжнародними фінансово-кредитними інститутами і розміщуються одночасно на різних ринках, котируються у будь-якому фінансовому центрі; продаж їх здійснюється міжнародними синдикатами за євровалюту.

Євроноти – це векселі, випущені на термін від одного до шести місяців або депозитні сертифікати терміном до одного року, що випускаються першокласними позичальниками з банківською гарантією розміщення.

Єврооблігації – це боргові зобов'язання позичальника, який отримав довготермінову позику на євrorинку. Випускаються емісійним синдикатом, який об'єднує банки та інші кредитні установи-нерезиденти.

Європейський центральний банк – емісійний банк Євросоюзу. Здійснює грошову політику, забезпечує стабільність євро та цін, регулює процентні ставки.

З

Загальнодержавні податки – податки, встановлені органами законодавчої влади і є обов'язковими для стягування за єдиними ставками на всій території країни.

Збір (плата, внесок) – обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що стягується з платників зборів (плати, внесків) з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі, внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Зведений бюджет України – сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України.

Зовнішній борг – зобов'язання, які виникають перед іноземними кредиторами (нерезидентами).

І

Інвестиційна політика – створення привабливого інвестиційного клімату для поживлення ділової активності, нарощування обсягів інвестицій в економіку.

Інструменти грошового ринку – інструменти, за допомогою яких здійснюють операції з грошовими активами. До них належать платіжні документи, депозитні вклади, фінансові кредити.

Інструменти фондового ринку – інструменти, за допомогою яких здійснюються операції на фондовому ринку. До них належать акції, облігації, ощадні сертифікати, опціони, ф'ючерсні, форвардні контракти та ін.

К

Казначейське зобов'язання – борговий цінний папір, що розміщується на добровільних засадах серед населення; засвідчує внесення його власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу.

Капітальний борг – загальна сума заборгованості та відсотків, що мають бути сплачені за позиками в поточному і в наступних роках.

Комерційний розрахунок – метод фінансової діяльності суб'єкта господарювання, що ґрунтується на принципах повної господарської та юридичної відокремленості, самоокупності, прибутковості, самофінансування, фінансової відповідальності.

Кооператив – добровільне об'єднання громадян з метою спільного вирішення економічних, соціально-побутових та інших питань. Кооперативи бувають виробничі, споживчі, житлові та інші.

Кошторисне фінансування – виділення державою бюджетних коштів відповідно до затверджених бюджетів та бюджетних розписів бюджетним установам на цілі, передбачені їхніми кошторисами.

Кредитна спілка – неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб їх членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг завдяки об'єднанням грошовим внескам членів кредитної спілки.

М

Майнове страхування – галузь страхування, де об'єктом страхування виступає рухоме чи нерухоме майно юридичних чи фізичних осіб.

Механізм фінансового менеджменту – система основних елементів, що регулюють процес розробки і реалізації управлінських рішень в сфері фінансової діяльності.

Митна політика – політика, покликана захищати інтереси держави у сфері скорочення чи розширення експорту та імпорту, застосовуючи систему митних платежів або певний митний режим.

Митна політика може бути у формі протекціонізму або політики вільної торгівлі.

Міжбюджетні трансферти – це кошти, які безоплатно і безповоротно надаються з одного бюджету до іншого. Формами міжбюджетних трансфертів в Україні є дотації вирівнювання та субвенції.

Міжнародна організація – це об'єднання суверенних держав, створене на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій, що має систему діючих органів, володіє міжнародною правосуб'єктністю і засноване відповідно до міжнародного права. Міжнародними організаціями є ООН, ЄС, Рада Європи.

Міжнародна фінансова інституція – це інститут багатосторонніх фінансових міжнародних відносин, що у своїй діяльності виходить за межі окремої країни і має постійну структуру органів наднаціонального регулювання. До складу міжнародних фінансових інституцій належать: глобальні та регіональні інституції.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – фінансово-кредитна установа з групи Світового Банку, спеціалізується на наданні довготермінових кредитів державним програмам урядів і центральних банків країн-членів.

Міжнародний валютний ринок – це система економічних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют, платіжних документів та розміщення тимчасово вільних валютних коштів.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – це наднаціональна валютно-кредитна організація, представницька установа ООН з 1947 р. Сприяє стабілізації національних валют країн-членів фонду, підтриманню рівноваги платіжних балансів та покриттю їх дефіциту, наданню консультативної допомоги із фінансових та валютних питань.

Міжнародні фінанси – це сукупність економічних відносин, опосередкованих рухом валютно-фінансових потоків, що виникають у зв'язку з перерозподілом фінансових ресурсів і капіталу у системі світового господарства.

Міжнародний фінансовий ринок – це система економічних відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків, рух грошово-кредитних ресурсів між країнами, регіонами, галузями та окремими суб'єктами бізнесу.

Міністерство фінансів України – центральний орган виконавчої влади у складі Кабінету міністрів України, який реалізує державну

фінансову політику та здійснює загальне керівництво у сфері державних фінансів.

Місцеві бюджети – централізовані фонди фінансових ресурсів, які мобілізуються і використовуються на відповідній території. До складу місцевих бюджетів України належать: Бюджет Автономної республіки Крим, міст Києва і Севастополя, обласні, районні, міські, районів у містах, сільські та селищні.

Місцеві податки і збори – обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб до місцевих бюджетів, встановлення і стягування яких регулюється місцевими органами влади в межах наданої їм компетенції.

Н

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України – державний колегіальний орган, який забезпечує реалізацію єдиної державної політики щодо цінних паперів і функціонування фондового ринку в Україні.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України – державний колегіальний орган, який здійснює формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг, ринків цінних паперів та похідних цінних паперів).

Національний дохід – частина валового внутрішнього продукту, яка залишається після відрахування з нього фонду заміщення спожитих засобів.

Недержавний пенсійний фонд – це фінансова установа, яка має статус неприбуткової організації, функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам.

Неприбуткова діяльність – метод фінансової діяльності суб'єктів господарювання, що ґрунтується на принципах господарської та юридичної відповідальності, самоокупності, фінансової відповідальності. Передбачає фінансування поточної діяльності завдяки власним коштам, спонсорським та іншим надходженням.

Непрямі податки – обов'язкові платежі до бюджету, що сплачуються платниками опосередковано через цінові механізми, причому сума податку включається до ціни товару.

О

Об'єкт оподаткування – предмет чи процес, що підлягає оподаткуванню. Може бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти.

Облігація – це борговий цінний папір, що засвідчує внесення її власником коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу у передбачений термін з виплатою фіксованого відсотка. Облігації можуть випускатися державою, місцевими органами влади, підприємствами.

Оперативне фінансове управління – втручання у розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання недоліків, забезпечення своєчасного перерозподілу коштів для досягнення запланованих результатів.

Особисте страхування – галузь страхування, яка передбачає захист інтересів, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво про депонування коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого терміну суми депозиту і відсотків за ним.

II

Пенсійний фонд – спеціалізована фінансова установа, що займається мобілізацією та використанням коштів пенсійного призначення.

Первинний розподіл – розподіл вартості ВВП та формування первинних доходів суб'єктів, задіяних у його створенні. Первинними доходами є: заробітна плата найманих працівників; прибуток суб'єктів господарювання (фізичних та юридичних осіб); надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, непрямі податки.

Податкова політика – діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації стягування податків і податкових платежів у централізовані грошові фонди держави.

Податкова система – сукупність встановлених у країні податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, механізмів і способів їх розрахунку й сплати, а також суб'єктів податкової роботи, які забезпечують їх адміністрування і надходження до відповідних фондів.

Податкова ставка – законодавчо встановлений розмір податку на одиницю виміру бази оподаткування. Ставки можуть бути тверді або відсоткові, а також пропорційні, прогресивні та регресивні.

Податкові надходження – доходи бюджету, передбачені податковим законодавством України, до яких належать загальнодержавні та місцеві податки і збори.

Податок – обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що стягується з платників податку відповідно до Податкового Кодексу України.

Податок на додану вартість – частина новоствореної вартості, що сплачуються до державного бюджету на кожному етапі реалізації продукції і товарів, виконання робіт, надання послуг.

Податок на доходи фізичних осіб – основний прямий податок на доходи громадян. Об'єктом оподаткування є загальний місячний оподатковуваний дохід, чистий річний оподатковуваний дохід, доходи з джерел їх походження в Україні та з-за кордону.

Податок на прибуток підприємств – прямий податок, який сплачують підприємства з прибутку, одержаного від реалізації продукції, основних фондів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей.

Позабюджетні фонди – це кошти держави, що мають цільове призначення і не належать до державного бюджету, перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади і є складовою фінансових ресурсів загальнодержавного та місцевого рівня.

Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над видатками.

Прямі податки – обов'язкові платежі до бюджету, які сплачуються платниками безпосередньо до бюджету держави залежно від розміру об'єкта оподаткування.

Р

Реструктуризація боргу – угода кредитора з позичальником про нову схему погашення позик.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – це система економічних і правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом цінних паперів.

Розпорядники бюджетних коштів – керівники бюджетних установ, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків бюджету. Розпорядників поділяють на головних розпорядників та розпорядників нижчого рівня (другого, третього ступенів).

С

Самоокупність – один із принципів комерційної діяльності суб'єктів господарювання, що передбачає фінансування поточних витрат завдяки власним доходам.

Самофінансування – принцип комерційного розрахунку, за якого всі витрати як на просте, так і на розширене відтворення суб'єкта господарювання забезпечуються ним із власних джерел, без залучення коштів.

Світовий банк – міжнародний інвестиційний інститут, заснований одночасно із МВФ у м. Бреттон-Вудс (США). Основним видом діяльності Світового банку є довготермінова кредитна діяльність, яка пов'язана з фінансуванням об'єктів виробничого призначення.

Страхова премія (внесок, платіж) – внесок, сума, що сплачується страхувальником страховику.

Страховий захист – сукупність економічних відносин, пов'язаних із попередженням, подоланням або зменшенням негативного впливу несприятливих подій (ризиків) і відшкодуванням їх наслідків з метою забезпечення безперервного і безперебійного суспільного виробництва, фінансової стабільності в державі, сталого економічного розвитку і загального добробуту.

Страховий ринок – це особливе соціально-економічне середовище, сфера економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист (страхова послуга), формується попит і пропозиція на них, а також інфраструктура і конкуренція.

Страховий фонд суспільства – це сукупність централізованих та децентралізованих фінансових резервів, які формуються завдяки частині валового внутрішнього продукту (ВВП).

Страховик – страхова компанія, яка діє на підставі відповідної ліцензії і бере на себе зобов'язання щодо створення колективного страхового фонду і виплати з нього страхового відшкодування.

Страхувальник – юридична особа або дієздатний громадянин, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками згідно із законодавством України.

Страхування – відносини щодо формування і використання колективних страхових фондів коштом страхових внесків; розглядається як один із способів відшкодування завдяки резервам збитків юридичних і фізичних осіб, спричинених несприятливими обставинами.

Субвенція – це форма грошової допомоги місцевим бюджетам з державного, призначена на певну мету в порядку, визначеному органом, що її надав.

Ф

Фінанси – об'єктивна економічна категорія, що відображає економічні (грошові) відносини, які виникають у процесі відтворення, розподілу (перерозподілу) та використання ВВП і національного доходу та пов'язані з формуванням і використанням грошових доходів, централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів.

Фінансова криза – глибокий розлад фінансової системи держави. Проявляється у незбалансованості державного і місцевих бюджетів, зростанні боргів як державних, так і місцевих органів управління, порушенні структури витрат державного бюджету, нестабільності та падінні курсу національної валюти.

Фінансова наука – система знань про фінансові явища і процеси з виявленими достовірними передумовами виникнення, механізмами та принципами функціонування, доказовими, обґрунтованими положеннями та висновками про їх вплив на людину, господарство, суспільство, цивілізацію, з оцінкою здобутків, вигод та втрат.

Фінансова політика – діяльність держави, суб'єктів господарювання щодо мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів задля досягнення поставлених цілей.

Фінансова послуга – операція з фінансовими активами (коштами, цінними паперами, борговими зобов'язаннями), що здійснюється з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Фінансова система – сукупність взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу ВВП, а також система фінансових органів та інститутів.

Фінансове планування – діяльність щодо складання планів формування і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, галузевих структур, адміністративно-територіальних одиниць, держави в цілому.

Фінансове право – це галузь публічного права, що містить сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, котрі виникають у процесі створення, розподілу й використання фондів грошових ресурсів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань та виконання функцій.

Фінансове регулювання – метод фінансового впливу, пов'язаний із регулюванням економічних процесів.

Фінансовий контроль – особлива діяльність щодо перевірки формування й використання фондів фінансових ресурсів у процесі створення, розподілу і використання валового внутрішнього продукту з метою оцінки обґрунтованості і ефективності ухвалення фінансових рішень і результатів їх виконання.

Фінансовий механізм – сукупність форм і методів, за допомогою яких відбувається формування та використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення різноманітних потреб державних структур, суб'єктів господарювання та населення.

Фінансовий ринок – механізм перерозподілу фінансових активів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, а також міжнародними фінансовими інститутами. Це сукупність економічних відносин, які виникають між його учасниками при формуванні попиту і пропозиції на фінансові послуги.

Фінансові важелі – конкретні форми розподілу і перерозподілу ВВП, встановлений порядок фінансування та інвестування.

Фінансові резерви – це особлива група фондів грошових ресурсів держави чи суб'єктів господарювання для забезпечення стійкості фінансової системи, надійності фінансового забезпечення економічного розвитку у разі настання непередбачуваних обставин.

Фінансові ресурси – матеріальна основа фінансових відносин, вони відображають доходи і грошові нагромадження, які формуються у держави, юридичних осіб і домогосподарств у процесі розподілу і перерозподілу ВВП.

Фонд – конкретний обсяг грошових ресурсів, які мають чітко визначене джерело формування і ціль використання.

Ц

Цінні папери – документи встановленої форми, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила, і власника. Цінні папери поділяють на пайові (акції та інвестиційні сертифікати), боргові (облігації, ощадні сертифікати, казначейські зобов'язання, векселі) та похідні (опціони, форвардні контракти, свопи та ф'ючерси).

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Затверджена ВРУ 28 червня 1996 р. № 254/96 – ВР// Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456- VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010. № 50-51.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436- IV. – Відомості ВРУ. 2003. № 18.
4. Цивільний кодекс України: Офіційне видання. К.: Атіка, 2004. 416с.
5. Податковий кодекс України, № 2756 – VI від 02.12.2010 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, №13-16.
6. Про внесення змін в Закон України «Про страхування»: Закон України №2745 – III від 04.10.2001 р.
7. Про цінні папери і фондовий ринок: Закон України № 3480 -IV від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України від 04.08.2006. 2006 р. № 31.
8. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті : Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. Львів: Преса, 2010.
9. Благун І. Г. Генезис та еволюція фінансів у ринковому економічному середовищі // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23. С. 265–277.
10. Бойко С. Публічні фінанси у контексті генези та еволюції понятійно-категоріального апарату фінансової науки // Економіст. 2015. № 10. С. 31–35.
11. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: Навч. посібник // За заг. ред. Базилевич В. Д. К.: Атіка. 2004. С. 368.
12. Бюджетна система: Навчальний посібник [Баранова В.Г., Дубовик О.Ю., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. Хомутенко В.П. - Одеса: Видавництво Бартенєва, 2014. С. 132-158, 234-258.
13. Гаруст Ю. В. Організаційно-правова структура фінансової системи України за сферами виникнення фінансових відносин // Форум права. 2015. № 5. С. 27–38.
14. Глущенко В.В. Фінанси у рисунках, схемах і таблицях: навч. посіб. Львів: «Магнолія 2006», 2012. 344 с.
15. Глущенко А.С. Фінанси: нав. посіб. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 232 с.

16. Вівчар О. Й., Кащишин В.М. Державний кредит та боргова політика в Україні // Наука й економіка. 2015
17. Волохова І. С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні [Монографія] Одеса: Атлант, 2018. 462 с.
18. Ганевич Є.М., Михайленко С.В. Фінанси. Навч. метод посіб. Одеса: Пальміра. 2016. 454 с.
19. Еш С. М. Фінансовий ринок : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2018. 528 с.
20. Клименко К. В. Напрями реформування фінансової системи України в контексті антикризового регулювання // Фінанси України. 2015. № 7. С. 75–85.
21. Коваленко В. В. Реформування та стратегічний розвиток фінансової системи України // Science Rise. 2015. № 2 (3). С. 43–46.
22. Кремень О.І., Кремень В.М. Фінанси. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
23. Онишко С. В. Фінансовий ринок в системі джерел фінансового забезпечення інноваційно-орієнтованого розвитку України // Науковий вісник Полісся. 2016. Вип. 2. С. 122-126.
24. Редзюк Є. Фінансовий ринок та інвестиційні процеси в Україні: досягнення, проблеми та перспективи розвитку // Економіст. 2016. № 6. С. 9-15
25. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. - 4-те вид. К: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.
26. Рязанова Н. С. Фінансовий ринок як економічна категорія: її характерні риси, суспільне призначення та функції у сучасному інформаційному суспільстві // Проблеми економіки. 2015. № 1. С. 299-312.
27. Федосов В. М., Юрій С.І. Фінанси. Підручник. К.: ЦУЛ, 2010. 576 с.

Навчальне видання

Міщенко Віталія Сергіївна
Нагаєва Галина Олександрівна

ФІНАНСИ

Навчальний посібник

Друкується за редакцією авторів

Комп'ютерний набір і верстка Г.О. Нагаєвої

Підпис. до друку 27.11.2020 Формат 60х84 1/16
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Обсяг: 8,2 ум. друк. арк.,
3,0 обл.-вид. арк. Тираж 200. Замовлення

Виробник і виготовлювач: